

The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia

Οι απελευθερωτικές κινήσεις του 1797, οι Γάλλοι και ο Ρήγας

Georges Koutzakiotis

doi: [10.12681/er.36100](https://doi.org/10.12681/er.36100)

Copyright © 2023

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Koutzakiotis, G. (2024). Οι απελευθερωτικές κινήσεις του 1797, οι Γάλλοι και ο Ρήγας: Μια νέα ανάγνωση με βάση αναξιολογήσιμες πηγές. *The Gleaner*, (30), 201–252. <https://doi.org/10.12681/er.36100>

ΟΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 1797, ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ ΚΑΙ Ο ΡΗΓΑΣ

Μια νέα ανάγνωση με βάση αναξιοποίητες πηγές

ΤΟ ΥΦΑΔΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΗΤΑΝ ΠΥΚΝΟ ΤΟ 1797. Αλυσιδωτά και καθοριστικά για την πορεία του ελληνισμού γεγονότα διαδραματίστηκαν στους μακρούς μήνες εκείνης της χρονιάς,¹ γεγονότα που επιτάχυναν εντυπωσιακά τον ιστορικό χρόνο του και εμπλούτισαν ιδεολογικά και συμβολικά τους μελλοντικούς αγώνες του. Η κατάλυση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας και η κατάληψη των νησιών του Ιονίου από τους δημοκρατικούς Γάλλους, η αμφίσημη γαλλική πολιτική για την ανατολική Μεσόγειο και τα ελληνικά διαβήματα στον Βοναπάρτη, η πυρετώδης εκδοτική δραστηριότητα του Ρήγα στη Βιέννη και η δραματική σύλληψή του στην Τεργέστη είναι αναμφίβολα τα πιο εμβληματικά.

Η Τεργέστη, το ελεύθερο από δασμολογική άποψη και κοσμοπολίτικο λιμάνι της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, αποτέλεσε και τότε, όπως και σε άλλες κρίσιμες στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας, «τό κέντρο για τή διάδοση έπαναστατικῶν μηνυμάτων».² Ιδιαίτερα το καλο-

1. Πβ. ιδιαίτερα τις επισημάνσεις για το 1797 του Δ. Δ. Αρβανιτάκη στο πρόσφατο έργο του *Η αγωγή του πολίτη. Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Ηράκλειο 2020, σ. 25-26. Η αλυσιδωτή αντίδραση που τα γεγονότα του 1797 είχαν δημιουργήσει συνεχίστηκε, βέβαια, και την επόμενη χρονιά με καταλυτικές συνέπειες για την ελληνική κοινωνική πραγματικότητα· βλ. Δ. Γ. Αποστολόπουλος, *Η Γαλλική Επανάσταση στην τουρκοκρατούμενη ελληνική κοινωνία. Αντιδράσεις στα 1798*, Αθήνα 1989. Από το αρχικό αυτό σημείο θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον συνάδελφο Βασίλη Σιακωτό για τη βιβλιογραφική βοήθειά του και τις συζητήσεις μας.

2. Όλγα Κατσιαρδή, «Ελληνικά διαβήματα στον Βοναπάρτη. Η περίπτωση του Γεωργίου Παλατίνου», *Ο Ερασιστής* 14 (1977), 68· πβ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 595: «Η δράση των επαναστατών μεταφέρθηκε από το Παρίσι και τη Βιέννη στην Ιταλία, κυρίως στην Τεργέστη». Για τη σχέση της Τεργέστης με τις απελευθερωτικές κινήσεις των Ελλήνων νωρίτερα, κατά τους ρωσο-οθωμανικούς πολέμους των ετών 1768-1774 και 1787-1792, αλλά και αργότερα, κατά την Επανάσταση του 1821, βλ. κυρίως Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παρούσα της Τεργέστης*

καίρι του 1797, κατά το οποίο τα Επτάνησα πρωτογνώρισαν τη γαλλική κυριαρχία, είναι γνωστό μέχρι σήμερα από την ιστοριογραφία ότι στην Τεργέστη:

α. Είχε μεταβεί τον Ιούνιο ο Πέτρος Γρηγοράκης, γιος του μπέη της Μάνης, ελπίζοντας να συναντήσει τον Βοναπάρτη και να του παραδώσει επιστολή του πατέρα του, με την οποία ο μπέης δήλωνε την επιθυμία του να δει τον γαλλικό στόλο στη Μάνη και να συνδράμει τους Γάλλους. Αν και η συνάντηση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της αναχώρησης του Βοναπάρτη από την Τεργέστη (30 Απρ.), η επιστολή έφθασε τελικά στα χέρια του μέσω του Antoine Bréchet, προξένου της Γαλλίας στην ίδια πόλη.

β. Στις 5 Ιουλίου είχαν ήδη παρουσιαστεί στον ίδιο πρόξενο ο Γεώργιος ή ο Γαβριήλ Παλατίνος από την Κεφαλονιά και κάποιος Ανδρέας από τον Μοριά για να τον πληροφορήσουν ότι οι κάτοικοι της Πελοποννήσου σχεδίαζαν να επαναστατήσουν και ότι θα υλοποιούσαν ευκολότερα το σχέδιό τους αν οι Γάλλοι καταλάμβαναν τα νησιά του Ιονίου. Υποτίθεται ότι ο Bréchet αρχικά αρνήθηκε να τους βοηθήσει αλλά στη συνέχεια, λόγω της φορτικότητάς τους, τους εφοδίασε με συστατικές επιστολές για τον Βοναπάρτη³ (άραγε πόσο επίμονοι και πιεστικοί θα μπορούσαν να γίνουν δύο ξένοι ικέτες στον πρόξενο μιας Μεγάλης Δύναμης;).

γ. Επίσης τον Ιούλιο ο Ρήγας είχε στείλει στον Αντώνιο Κορωνιό, λόγιο έμπορο από τη Χίο και στενό συνεργάτη του στην Τεργέστη, μια επιστολή για να την παραδώσει στον Bréchet· με την επιστολή του ο Βελεστινλής, «έξ ὀνόματος πάντων τῶν Ἑλλήνων», ζητούσε από τον πρόξενο να παρακαλέσει τον Βοναπάρτη να συνδράμει για την απελευθέρωσή τους και, επίσης, να τον πληροφορήσει ότι σε περίπτωση αποδοχής του αιτήματός τους, οι Έλληνες θα του έστελναν έναν αντιπρόσωπό τους για να φροντίζει για τη μεταξύ τους επικοινωνία. Ωστόσο, αν όσα κατέθεσαν

(1751-1830) [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, αρ. 52], Αθήνα 1986, σ. 307-367· πβ. μερικές ακόμη μαρτυρίες για το ίδιο θέμα που δημοσιεύει ο F. Tóth, «Le jeu de hasard de la diplomatie secrète. Le cas de négociants grecs de Trieste au cours de la guerre russo-turque en 1769», *Mediterrán Tanulmányok—Études sur la région méditerranéenne* 10 (2001), 5-12· η ίδια μελέτη αναδημοσιεύθηκε, χωρίς πολλές αλλαγές, με τον τίτλο «Trieste et la diplomatie secrète au début de la guerre russo-turque de 1768-1774», στο Gizella Németh—Adriano Papo (επιμ.), *I Turchi, gli Asburgo e l'Adriatico*, Szombathely—Τεργέστη 2007, σ. 173-183.

3. Κατσιαρδή, «Ελληνικά διαβήματα...», ό.π., σ. 36-68.

οι ανακρινόμενοι μετά τη σύλληψη του Ρήγα δεν ήταν σκόπιμες υπεκφυγές, η επιστολή του δεν παραδόθηκε στον Bréchet για άγνωστη αιτία.⁴

Πέρα από τον τόπο όπου έλαβαν χώρα οι τρεις αυτές προσπάθειες επικοινωνίας Ελλήνων με τον Βοναπάρτη είχαν εύλογα ένα ακόμη κοινό στοιχείο: την επιλογή ως μεσολαβητή του προσώπου που υπηρετούσε τότε τα γαλλικά συμφέροντα στην Τεργέστη. Εντούτοις, η στάση που τήρησε ο Bréchet, όπως έχει παρατηρήσει η Όλγα Κατσιαρδή, δεν ήταν ίδια στις δύο περιπτώσεις (Γρηγοράκη και Παλατίνου) αλλά και αργότερα, κατά τη σύλληψη του Βελεστινλή, που ο πρόξενος κράτησε (καάπως περιθωριακή) στάση.⁵

Ποιος ήταν όμως ο Antoine Bréchet; Η προξενική θητεία του στην Τεργέστη δεν αποτέλεσε παρά μια ολιγόμηνη παρένθεση σε μια πολύχρονη στρατιωτική σταδιοδρομία. Συγκεκριμένα, όπως ο ίδιος ανέφερε αργότερα (7 Αυγ. 1805) σε μια αίτησή του, είχε υπηρετήσει μέχρι τότε ως: γρεναδιέρος (grenadier, Régiment Royal-La Marine, 11 Μαρτ. 1775-11 Μαρτ. 1783), υπολοχαγός (lieutenant, 1er Bataillon du Puy-de-Dôme, 1 Οκτ. 1791-10 Φεβρ. 1793), ανθυπίαρχος (sous-lieutenant, 22e Régiment de Cavalerie, 10 Φεβρ. 1793-24 Αυγ. 1795), υπίαρχος (lieutenant, 4e Régiment des Dragons, 24 Αυγ. 1795-30 Απρ. 1797), ίλαρχος (capitaine, 14e Régiment des Dragons, 30 Απρ. 1797-3 Σεπτ. 1798) και επίτιμος επίλαρχος (chef d'escadron, 21e Régiment de Cavalerie, 3 Σεπτ. 1798-31 Δεκ. 1802). Επίσης, είχε εκτελέσει χρέη υπασπιστή (adjutant) των αρχηγών της γαλλικής Στρατιάς της Ιταλίας από την 1 Μαρτ. 1796 «έως τη στιγμή που η στρατιά αυτή πέρασε στην Αίγυπτο με τον αρχηγό της Βοναπάρτη» (ημερομηνία απόβασης: 1 Ιουλ. 1798). Στο μεταξύ, κατά τη διάρκεια της γαλλικής κατοχής της Τεργέστης (23 Μαρτ.-24 Μαΐου 1797), ο Bréchet είχε διατελέσει διοικητής της πόλης.⁶

Με την αναχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων από την Τεργέστη, ο στρατηγός Jean-Baptiste Bernadotte, κατ' εντολήν του Βοναπάρτη, θα άφηνε τον ίλαρχο, τότε, Bréchet εκεί ως προσωρινό πρόξενο της Γαλλίας

4. Α. Ι. Βρανούσης, *Ρήγας* [Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10], Αθήνα [1954], σ. 75-76, 89.

5. Κατσιαρδή, «Ελληνικά διαβήματα...», ό.π., σ. 66.

6. F. Pacaud, *Du cœur des volcans au fracas des combats. La compagnie de Réserve départementale du Puy-de-Dôme 1805-1814*, χ.τ. [2010], σ. 40-41.

που –αν και κοινοποίησε άμεσα τη νέα ιδιότητά του τοποθετώντας τον γαλλικό θυρεό στην κατοικία του–, αναγνωρίστηκε από τις αψβουργικές αρχές στις 21 Ιουν. 1797.⁷ Ο Bréchet άσκησε τα καθήκοντά του έως την επιστροφή του προξένου Pierre-Louis-Marie Framery στην Τεργέστη, ο οποίος είχε εγκαταλείψει την πόλη λόγω του γαλλο-αυστριακού πολέμου και είχε διοριστεί εκ νέου στις 2 Φεβρ. 1798.⁸ Πάντως, ο Bréchet ασκούσε κανονικά τα καθήκοντά του στις 13 του ίδιου μήνα, καθώς τότε του έγγραφε ο J.-B. Bernadotte από τη Βιέννη για να τον πληροφορήσει για την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρέσβη της Γαλλίας και να του ζητήσει να τον ενημερώνει για οτιδήποτε ενδιαφέρον συνέβαινε στην Τεργέστη.⁹ Αργότερα, μια ανταπόκριση από τη Βενετία στις 8 Ιουνίου της ίδιας χρονιάς μας πληροφορεί ότι ο προκάτοχος του Framery (Bréchet) είχε εγκαταλείψει την Τεργέστη πριν από λίγο καιρό.¹⁰

Από την προξενική αλληλογραφία του Bréchet είναι γνωστές τρεις επιστολές που είχε στείλει στον Βοναπάρτη, στις 29 thermidor an V (16 Αυγ. 1797) και στις 14 και 25 vendémiaire an VI (6 και 16 Οκτ. 1797), οι οποίες δημοσιεύτηκαν, ήδη, κατά τα έτη 1819-1820, στην πολύτομη έκδοση της αλληλογραφίας του Ναπολέοντα.¹¹ Ανάμεσα στα αρχειακά κατάλοιπα του στρατηγού Henri-Jacques-Guillaume Clarke,¹² τα οποία περιήλθαν το 1997 στα Διπλωματικά Αρχεία της Γαλλίας, εντοπίσαμε τρεις άλλες επιστολές του Bréchet, με ημερομηνίες 1η και 29 thermidor

7. [C.-T. Beauvais (εκδ.)], *Correspondance inédite officielle et confidentielle de Napoléon Bonaparte avec les Cours étrangères, les princes, les ministres et les généraux français et étrangers, en Italie, en Allemagne et en Égypte*, τ. 7, Παρίσι 1820, σ. 139-140.

8. R. Dollot, *Trieste et la France (1702-1958). Histoire d'un consulat*, Παρίσι 1961, σ. 29-31· πβ. Anne Mézin, *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715-1792)*, Παρίσι 1997, σ. 299, 738.

9. BNF, χφ NAF 28823, επιστολή του J.-B. Bernadotte προς τον A. Bréchet, Βιέννη, 25 pluviôse an VI.

10. Βλ. εφ. *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 50 (23 Ιουν. 1798), 394.

11. Beauvais, *Correspondance inédite...*, ό.π., [τ. 5], *Venise*, Παρίσι 1819, σ. 525-526 και [τ. 6], *Suite de Venise. Traité de Campo-Formio. Affaires de Gênes, etc.*, Παρίσι 1819, σ. 281-283, 305-307.

12. Για τον H.-J.-G. Clarke βλ. R. Reiss, *Clarke. Maréchal et Pair de France*, Στρασβούργο 1999 και E. T. Dague, *Napoleon and the First Empire's Ministries of War and Military Administration. The Construction of a Military Bureaucracy*, Lewiston – Queenston – Lampeter 2006, ιδιαίτερα σ. 69-94.

an v (19 Ιουλ. και 16 Αυγ. 1797) και 30 fructidor an v (16 Σεπτ. 1797). Επιπλέον, στη δεύτερη και την τρίτη επιστολή του προς τον Clarke, ο Bréchet επισυνάπτει αντίγραφα των δύο τότε τελευταίων επιστολών που είχε στείλει στον Βοναπάρτη στις 19 και 29 thermidor an v (6 και 16 Αυγ. 1797) και μιας επιστολής που είχε λάβει από τον René-Charles Bruère-Desrivaux, γάλλο επιτετραμμένο στη Ραγούζα, με ημερομηνία 5 fructidor an v (22 Αυγ. 1797), καθώς επίσης και ένα υπόμνημα του ίδιου του Bréchet με τίτλο «Quelques remarques sur la Turquie européenne (sic)».¹³ Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το κείμενο της επιστολής του Bréchet προς τον Βοναπάρτη της 29 thermidor an v (16 Αυγ. 1797) το οποίο επισυνάπτει ο πρόξενος στη δεύτερη επιστολή του προς τον Clarke, είναι εκτενέστερο από εκείνο που δημοσιεύθηκε το 1819.

Η σωζόμενη αλληλογραφία του Bréchet μας δείχνει ότι ο πρόξενος της Τεργέστης ενημέρωνε τακτικά τόσο τον Βοναπάρτη όσο και τον Clarke για οτιδήποτε συνέβαινε στη Βαλκανική χερσόνησο. Ας προστεθεί ότι ο Clarke διατελούσε τότε πληρεξούσιος υπουργός της Γαλλικής Δημοκρατίας για τη σύναψη συνθήκης ειρήνης με την αυτοκρατορία των Αψβούργων, η οποία υπογράφηκε εντέλει στις 17 Οκτ. 1797 στο Campo Formio.

Το αναξιοποίητο αυτό αρχειακό υλικό, τόσο με τα δεδομένα του όσο και με τις «σιωπές» του, εμπλουτίζει τις γνώσεις μας για τις απελευθερωτικές κινήσεις των Ελλήνων κατά το 1797. Επιπλέον, μαρτυρεί τις απόψεις του Bréchet για τους Έλληνες, πράγμα που μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε τη στάση του απέναντι στα ελληνικά διαβήματα. Παράλληλα, το ίδιο υλικό αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο ο Bréchet παρούσιαζε στον Βοναπάρτη τις ειδήσεις που λάμβανε για τους Έλληνες, επηρεάζοντας ασφαλώς τους σχεδιασμούς του γάλλου στρατηλάτη. Ας εξετάσουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά.

I. Πληροφορίες για τις κινήσεις των Μανιατών

Στην επιστολή της 19ης Ιουλ. 1797 προς τον Clarke, ο Bréchet κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, και για τον Γρηγοράκη. Αλλά δεν ήταν η πρώτη

13. Centre des Archives Diplomatiques de Paris-La Courneuve, Acquisitions extraordinaires, τ. 71 (στο εξής CADP, Ae 71), φ. 368-385.

φορά: «για τον οποίο [Γρηγοράκη] είχα την τιμή να σας μιλήσω», γράφει συγκεκριμένα. Δυστυχώς, δεν προσθέτει την ημερομηνία της προηγούμενης επιστολής του στην οποία είχε αναφερθεί στον μαριιάτη προύχοντα, πράγμα που θα μας έδινε μια χρονική ένδειξη πλησιέστερη της γνωριμίας του με αυτόν. Ωστόσο, αν υποθέσουμε ότι ο Bréchet έστειλε τουλάχιστον μία επιστολή τον μήνα στον Clarke, όπως διαπιστώνεται από τη σωζόμενη αλληλογραφία, η προηγούμενη επιστολή του θα πρέπει να είχε σταλεί το νωρίτερο τον Ιούνιο, πράγμα που συνάδει με τη διαπίστωση της Όλγας Κατσιαρδή για τον χρόνο μετάβασης του Γρηγοράκη στην Τεργέστη (Ιούν. 1797).¹⁴ Πάντως, όσα παραθέτει ο Bréchet για τη Μάνη στην επιστολή της 19ης Ιουλ. φαίνεται να συνοψίζουν τις πληροφορίες που έδωσε ο Π. Γρηγοράκης στον πρόξενο, ώστε να πείσει τους Γάλλους να κινηθούν στρατιωτικά προς τον Μοριά. Το γεγονός ότι ο Bréchet δεν είχε παραθέσει τις πληροφορίες αυτές στην προηγούμενη επιστολή του μας αφήνει να υποθέσουμε ότι τότε δεν τις γνώριζε και, κατά συνέπεια, είναι πιθανό μια δεύτερη (;) συνάντησή του με τον Γρηγοράκη να έγινε στις αρχές Ιουλίου. Ας δούμε όμως ποια ήταν, σε γενικές γραμμές, η εικόνα που παρουσίασε τότε για τη Μάνη ο Γρηγοράκης, όπως μας τη μεταφέρει ο γάλλος πρόξενος:

«Ο μπέης από τον Μοριά [...] ονομάζεται Πέτρος Γρηγοράκης (sic)¹⁵ και [είναι] διοικητής μιας χώρας με περίμετρο εκατόν τριάντα μιλίων που καλείται Μάνη· ο αρχηγός αυτός διαμένει στο λιμάνι Μαραθονήσι, [που σημαίνει] σκόπελος (sic) του μάραθου· η δικαιοδοσία του εκτείνεται σε τετρακόσιες ογδόντα πόλεις ή κωμοπόλεις, στις οποίες είναι διαμοιρασμένοι τριάντα χιλιάδες ένοπλοι άνδρες· οι τοποτηρητές του είναι δεκαπέντε καπετάνιοι, οι οποίοι είναι επομένως κυβερνήτες στις αντίστοιχες τοπαρχίες τους και απολύτως υπάκουοι στον προειρημένο μπέη· οι άνδρες αυτοί, υπερασπιστές της ελευθερίας τους, είναι απολύτως ανεξάρ-

14. Κατσιαρδή, «Ελληνικά διαβήματα...», ό.π., σ. 64-65 σημ. 117, όπου επίσης γίνεται λόγος και για τη λανθασμένη χρονολόγηση της αποστολής του Π. Γρηγοράκη στην Τεργέστη (Ιούνιος 1796) από παλαιότερους συγγραφείς, με βάση μια πληροφορία για τον χρόνο πραγματοποίησης αυτής της αποστολής που μας δίνει το *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce* («l'année dernière»). Κατά πάσα πιθανότητα, οι συγγραφείς αυτοί δεν έλαβαν υπόψη τους ότι, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο που εισήγαγε η Γαλλική Επανάσταση και χρησιμοποιούσε τότε ο συντάκτης του ταξιδιωτικού αυτού κειμένου, κάθε έτος άρχιζε την 1η vendémiaire (22 Σεπτεμβρίου).

15. Ο Α. Bréchet συγχέει τον Τζανέτμπεη Γρηγοράκη με τον γιο του Πέτρο.

τητοι από τον Μεγάλο Αυθέντη [= σουλτάνο] και δίνουν σήμερα δυνατή ώθηση στον υπόλοιπο Μοριά.

Η μικρή τους χώρα είναι, εξάλλου, αρκετά εύφορη· δρέπουν, μεταξύ άλλων, αρκετά μεγάλη ποσότητα σιταριού, λαδιού, βαμβακιού, μελιού και βελανιδιών, των οποίων κάνουν αρκετά μεγάλη εξαγωγή.»¹⁶

Το ότι οι Μανιάτες δεν είχαν υποταχθεί ποτέ στους Οθωμανούς και ό-τι διέθεταν 35.000 ένοπλους άνδρες (ίσως η αναφορά του Bréchet για 30.000 δεν είναι ακριβής), δύο στοιχεία που ασφαλώς θα μπορούσαν να καταστήσουν δελεαστική για τους Γάλλους την πρόταση των Μανιατών, επαναλαμβάνονταν αργότερα και στην επιστολή που έστειλε ο Π. Γρηγοράκης στον Βοναπάρτη, στις 12 Δεκ. 1797 από την Ανκόνα, όπου είχε μεταβεί επιχειρώντας, και πάλι, να τον συναντήσει (ο Βοναπάρτης είχε εγκαταλείψει το Μιλάνο στις 15 Νοεμ.). Ας σημειωθεί ότι και αυτή η επιστολή διαβιβάστηκε από τον γάλλο πρόξενο που έδρευε εκεί, τον Jean-Paul Meuron.¹⁷

Ο Γρηγοράκης δεν αναζητούσε, βέβαια, μόνος του τον Βοναπάρτη στην Τεργέστη και την Ανκόνα ούτε επισκέφθηκε μόνος του τους γάλλους προξένους Bréchet και Meuron, καθώς κάτι τέτοιο θα μείωνε το κύρος της «πρεσβείας» του. Έμπιστοι συνεργάτες και διακεκριμένα πρόσωπα θα πρέπει να είχαν βοηθήσει, έστω με πληροφορίες, στην προετοιμασία των ταξιδιών του Γρηγοράκη, αλλά και να τον συνόδευσαν κατά τις επισκέψεις του, ώστε να πειστούν οι Γάλλοι ότι ο μανιάτης προύχοντας δεν ενεργούσε από μόνος του αλλά ότι εξέφραζε τουλάχιστον τους κατοίκους

16. CADP, Ae 71, φ. 369^v-370^r: «Le bet (sic) de la Morée dont j'ai eu l'honneur de vous parler, se nomme Pierre Ligorachi (sic), commandant un país de cent trente mille de circonférence appelé la Maine; ce chef réside au port Marotonisi (sic), écueil du fenouil; sa juridiction s'étend sur quatre cent quatre vingt villes ou bourgs, dans les quelles sont répandus trente mille hommes armez; ses lieutenants sont quinze capitaines qui sont autant des gouverneurs dans leurs cantons respectifs, et absolument soumis au bet surnommé; ces hommes, très partisans de leur liberté, sont absolument indépendans du Grand Seigneur, et donnent au jour d'huy une forte impulsion au reste de la Morée. Leur petit pays est d'ailleurs assés fertile, ils recueillent, entr'autres choses, une assés grande quantité de froment, huile, coton, cire, miel, et valania, dont ils font une assés grande exportation».

17. S. Pappas, «La mission des Stéphanopoli en Grèce», *L'Hellénisme Contemporain*, δεύτερη σειρά, 10 (1956), 156· πβ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 599. Για το πότε εγκατέλειψε ο Βοναπάρτης το Μιλάνο βλ. Α.-Μ. Perrot, *Itinéraire général de Napoléon, chronologie du Consulat et de l'Empire*, Παρίσι 1845, σ. 56.

της Μάνης. Άλλωστε, το ότι τον Bréchet επισκέφθηκε αντιπροσωπεία για να του επιδώσει την επιστολή του μπέη της Μάνης, το μαρτυρεί ο ίδιος ο Βοναπάρτης στην απαντητική επιστολή του προς τον Τζανέτμπεη: «Ο έν τρισεστίω Κόνσολος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, με είδοποίησε τὴν προσοχὴν ὅπου εἶχεν ἡ κυριαρχία της τοῦ νὰ μὲ στείλῃ μίαν πρεσβείαν διὰ νὰ μὲ κάμῃ νὰ γνωρίσω τὸν πόθον ὅπου εἶχε νὰ ἰδῆ εἰς τὸν λιμένα της φραντζέζικα πλοῖα, καὶ νὰ σταθῆ ὠφέλημος εἰς τίποτε τοῖς ἀνδρείοις γάλλοις στρατιώταις τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ στρατοῦ».¹⁸

Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το δεδομένο, καθώς και τη διαπίστωση ότι ο Γρηγοράκης συναντήθηκε με τον γάλλο πρόξενο στην Τεργέστη κατά τις αρχές Ιουλίου, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι δύο θεωρούμενες στην ιστοριογραφία διαφορετικές προσπάθειες (Γρηγοράκη και Παλατίνου) επικοινωνίας με τον Βοναπάρτη ταυτίζονται και ότι η επίσκεψη του Γρηγοράκη έγινε με τη συνοδεία του εγκατεστημένου στην Τεργέστη Παλατίνου και ενδεχομένως και άλλων προσώπων. Άλλωστε, ο μπέης της Μάνης και ο γιος του δεν πρότειναν την απελευθέρωση της Μάνης, την οποία παρουσίαζαν εξάλλου ως ανυπότακτη· αυτό που φαίνεται να είχαν επισημάνει στους Γάλλους ήταν ότι οι Μανιάτες μπορούσαν να δώσουν «δυνατή ώθηση στον υπόλοιπο Μοριά», να προκαλέσουν την εξέγερση και των υπόλοιπων κατοίκων της Πελοποννήσου. Επιπλέον, στην επιστολή της 19ης Ιουλ., ο Bréchet δεν κάνει λόγο για κανέναν άλλον Έλληνα πέρα από τον Γρηγοράκη· αν τον είχε επισκεφθεί στις αρχές Ιουλίου μια ελληνική αντιπροσωπεία με άλλον επικεφαλής, δεν θα παρέλειπε να το αναφέρει στον Clarke. Ίσως, λοιπόν, δεν θα πρέπει να σταθούμε στις λεπτομέρειες των πληροφοριών που η αυστριακή αστυνομία είχε λάβει για την επίσκεψη του Παλατίνου στον γάλλο πρόξενο, αλλά να

18. Α. Βρανούσης (επιμ.), *Εφημερίς. Η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθή. Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: Οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση*, τ. 6, *Εφημερίς – έτος έβδομον. 1797*, Αθήνα 1995, σ. 736-737. Πβ. την ανταπόκριση από την Κέρκυρα με ημερομηνία 7 Ιουλ. 1797 στην εφ. *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 339 (26 Αυγ. 1797), 1355, όπου αναφέρεται ότι μια αντιπροσωπεία είχε σταλεί από τους Μανιάτες «για να πιέσουν τους Γάλλους να φθάσουν στα λιμάνια τους»· πβ. επίσης τη μαρτυρία του F. G. van Dedem van de Gelder, πρέσβη της Ολλανδίας στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος ενημέρωνε, στις 25 Σεπτ. 1797, τους προϊστάμενους του στη Χάγη ότι οι Μανιάτες είχαν στείλει πρεσβεία στον Βοναπάρτη· βλ. B. J. Slot, «Λακωνικά (εκ των Ολλανδικών Αρχείων)», *Λακωνικά Σπουδαί* 2 (1975), 490.

κρατήσουμε την ουσία των πληροφοριών: μια ελληνική αντιπροσωπεία είχε επισκεφθεί τον Bréchet, στις αρχές Ιουλ. 1797, για να ζητήσει από τον Βοναπάρτη τη συνδρομή των Γάλλων για την εξέγερση του Μοριά.

Επιπλέον, η μαρτυρία του Χριστόφορου Περραιβού ότι, μετά τη σύλληψη του Ρήγα στην Τεργέστη (19 Δεκ. 1797) και σύμφωνα με την εντολή του να πράξει όσα αυτός δεν είχε προλάβει, είχε παρουσιαστεί την επομένη στον γάλλο πρόξενο «μετά τινος αξιωματικού ΄Ρώσου, Έλληνας τὸ γένος, Κεφαλλήνος τὴν πατρίδα, Γαβριήλ Παλατίνου καλουμένου»¹⁹ υποδηλώνει: α) ότι ο Γαβριήλ Παλατίνος επρόκειτο να συνοδέψει τον Βελεστινλή στο γαλλικό προξενείο και προφανώς γνωρίζονταν με τον Ρήγα· και β) ότι ο Γαβριήλ Παλατίνος συνόδευσε τον Περραιβό ασφαλώς για να τον συστήσει στον Bréchet και άρα ήδη γνώριζε τον πρόξενο (ήταν εξάλλου αξιωματικοί και οι δύο). Κατά συνέπεια, δεν θα πρέπει να αμφιβάλλουμε για το ποιος από τους δύο αδελφούς Παλατίνους (Γεώργιος ή Γαβριήλ) είχε συνοδέψει την αντιπροσωπεία από τον Μοριά κατά την επίσκεψή της στον γάλλο πρόξενο στις αρχές Ιουλ. 1797. Επομένως, ο Γαβριήλ Παλατίνος ήταν κατά κάποιον τρόπο ο «σύνδεσμος» των Ελλήνων με το γαλλικό προξενείο της Τεργέστης.

Αξίζει να προστεθεί εδώ ότι οι μανιάτες προύχοντες δεν θεωρούσαν την απελευθέρωση του Μοριά ως το τέλος του αγώνα τους, αλλά έβλεπαν μακρύτερα. Ιδιαίτερα, μετά την επίσκεψη των Stéphanopoli στη Μάνη και την ενθαρρυντική απάντηση του Βοναπάρτη που είχε λάβει ο Τζανέτος Γρηγοράκης, πεπεισμένοι μάλλον ότι οι Γάλλοι ενδιαφέρονταν για την πρότασή τους, δήλωναν εμμέσως πλην σαφώς ότι η προσπάθειά τους εντασσόταν σε ένα ευρύτερο σχέδιο: «Ήμασταν πάντα ελεύθεροι· οι τύραννοι δεν μας υπέταξαν και αντιταχθήκαμε πάντα σε αυτούς με τη βοήθεια του Θεού και των όπλων μας. Δεν επιθυμούμε τίποτε άλλο, παρά να φανούμε χρήσιμοι στο έθνος μας, το οποίο ήταν τόσο φημισμένο και σήμερα το καταδυναστεύουν», έγραφε ο Π. Γρηγοράκης στον Βοναπάρτη από την Ανκόνα.²⁰

19. Χ. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θεταλού*, Αθήνα 1860, σ. 29.

20. Pappas, «La mission...», ό.π., σ. 156. Πβ. *Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης από του 1769 και εντεύθεν. Ο Τζανέμπτης Καπετανάκης Γρηγοράκης και η οικογένειά του*, [Αθήνα] 1858, όπου εξιστορείται η πολύχρονη αμφισβήτηση της σουλτανικής εξουσίας από την οικογένεια του Τ. Γρηγοράκη.

Άλλωστε, και Έλληνες από άλλες περιοχές, εκτός από τον Μοριά, φαίνεται ότι είχαν αναγνωρίσει τότε τον ρόλο των Μανιατών ως σκαπανέων ενός απελευθερωτικού αγώνα. Όταν οι Stéphanopoli έφθασαν στη Μάνη, όπως μας πληροφορεί το ταξιδιωτικό κείμενό τους, είχαν ειδοποιηθεί και είχαν πάει να τους συναντήσουν στο Μαραθονήσι τέσσερις απεσταλμένοι: «ο ένας αντιπροσώπευε τη Λιβαδειά [= Στερεά Ελλάδα], ήταν ένας Αθηναίος· ο άλλος, τη Μακεδονία· ο τρίτος, την αρχαία Κρήτη· ο τέταρτος, την Αλβανία [= Ήπειρο]». Μάλιστα το κείμενο των Stéphanopoli αναφέρει στη συνέχεια ότι ο αριθμός των απεσταλμένων ήταν σκόπιμα μικρός για να μην προκαλέσει τις υποψίες των Οθωμανών: «Η ανάγκη να κρατηθεί το μυστικό [της συνάντησης] είχε υπαγορεύσει τον μικρό αυτόν αριθμό. Οι εντολοδότες τους [των απεσταλμένων] μπορούσαν να βασίζονται απολύτως στη διακριτικότητά τους. Στις χειρονομίες τους και στους λόγους τους διατηρούσαν αυτή την τόσο πολύτιμη και τόσο σπάνια λακωνικότητα».²¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι απεσταλμένοι αντιπροσώπευαν τις κύριες περιοχές που μαζί με τον Μοριά αποτελούσαν την Ελλάδα, όπως αυτή οριζόταν σε γεωγραφικά-εθνογραφικά εγχειρίδια της εποχής.²²

21. [A. Sériey's], *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, pendant les années V et VI (1797 et 1798 v. st.), d'après deux missions, dont l'une du Gouvernement français, et l'autre du général en chef Buonaparte, rédigé par un des professeurs du Prytanée*, τ. 2, Παρίσι, an VIII [1799-1800], σ. 72-73. «Δυσκολεύομαι π.χ. να πιστέψω ότι συνήλθαν τότε στη Μάνη αντιπρόσωποι απ' όλη την Ελλάδα, όπως λένε οι Στεφανόπο[υλοι] (σ. 72-73): ένας Αθηναίος, ένας απ' τη Λεβαντιά, ένας απ' τη Μακεδονία, ένας απ' την Κρήτη κ' ένας απ' την Αλβανία [= Ήπειρο]», γράφει ο Α. Βρανούσης, *Πήγας*, ό.π., σ. 90 σημ. 2. Ωστόσο, το ταξιδιωτικό κείμενο των Stéphanopoli, όπως είδαμε, κάνει λόγο μόνο για τέσσερις αντιπροσώπους. Επίσης, ήδη από τον 19ο αι. ο Κ. Σάθας έχει επισημάνει ότι η Στερεά Ελλάδα ονομαζόταν κοινώς «Λιβαντιά» πριν από την ελληνική ανεξαρτησία· βλ. C. Sathas, «Morée, nom moderne du Péloponnèse», *Revue de Géographie* 6 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1880), 260 και του ίδιου, *Μνημεία ελληνικής ιστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, πρώτη σειρά, *Documents tirés des archives de Venise (1400-1500)*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. XXXI.

22. Βλ. ιδιαίτερα J. Grasset-Saint-Sauveur, *Tableaux des principaux peuples de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Amérique; et les découvertes des capitaines Cook, La Pérouses, etc. etc.*, Παρίσι-Μπορντώ, an VI [1797-1798], σ. 63. Δεν αποκλείεται βέβαια αυτή η σύμπτωση να αποτελεί μυθοπλαστικό στοιχείο του Α. Sériey's· βλ. Γλία Χατζηπαναγιώτη, «Μυθοπλασία και περιήγηση: Οι Stephanopoli στη Μάνη του Sériey's», στο Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και*

II. Ειδήσεις από άλλες ελληνικές περιοχές

Στην ίδια επιστολή (19 Ιουλ. 1797), ο Bréchet επανέρχεται σε ένα ζήτημα που επίσης είχε θίξει ξανά στην αλληλογραφία του με τον Clarke, για να διαπιστώσει το εξής: «Η εμπιστοσύνη, όπως σας είχα πει, την οποία μου έδειξαν οι έλληνες οθωμανοί υπήκοοι, προκάλεσε αναμφίβολα ανησυχίες στην αυστριακή κυβέρνηση» και συνεχίζει κάλοντας λόγο για τη σκόπιμη καθυστέρηση της αναγνώρισής του ως προξένου από τις αψβουργικές αρχές.²³

Πράγματι, ο Bréchet διέθετε ένα δίκτυο έμπιστων πληροφοριοδοτών από διάφορες παραθαλάσσιες ή νησιωτικές περιοχές της σουλτανικής επικράτειας με ελληνικό πληθυσμό: «Στις τελευταίες μου αναφορές της 19ης [19 thermidor, an v (6 Αυγ. 1797)] δεν επεκτάθηκα για την Ελλάδα τόσο όσο θα επιθυμούσα, αλλά έχω σε αυτά τα παράλια πολλά πρόσωπα που δεν θα παραλείψουν να με ενημερώσουν», διαβεβαίωνε τον Βοναπάρτη στις 16 Αυγούστου.²⁴ Οι πληροφορίες που έπαιρνε από τους κατοίκους του Αιγαίου ήταν επίσης ενθαρρυντικές για τους Γάλλους: «Αξίζει να σας πω», πρόσθετε στον Clarke στις 19 Ιουλ., «ότι πρόσφατες επιστολές μάς αναγγέλουν πως η ατμόσφαιρα είναι βουβά ηλεκτρισμένη στο υπόλοιπο Αρχιπέλαγος, λόγω του ότι τα στρατεύματά μας έχουν πλησιάσει».²⁵ Στην ίδια επιστολή, πριν αναφερθεί στους Μανιάτες, ο πρόξενος παρέθετε πληροφορίες για την Τήνο, τις οποίες του είχε ζητήσει ο Clarke για λόγο που δεν διευκρινίζεται: «Ιδού ό,τι πιο σίγουρο έμαθα για το νησί της Τήνου. Στη συνέχεια θα μπορέσω, ίσως, να σας δώσω κάτι πιο διεξοδικό», του έγραφε. Οι πληροφορίες για την Τήνο παρουσιάζουν αναλογίες με εκείνες για τη Μάνη. Συγκεκριμένα, περιγράφονται, με τη σειρά, η

την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, 15ος-19ος αι., Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρσόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1996, Αθήνα 1996, σ. 659-678.

23. CADP, Ae 71, φ. 370^r: «Le trait de confiance, comme je vous l'ai dit, que m'avoit donné les Grecs ottomans, a sans doute causé des inquiétudes au gouvernement autrichien».

24. Στο ίδιο, φ. 373^v: «Dans mes derniers détails du 19e je ne me suis pas aussi étendu sur la Grèce comme je l'aurois désiré, mais j'ai dans ces parages plusieurs personnes qui ne manqueront pas de m'instruire».

25. Στο ίδιο, φ. 370^r: «Il est bon de vous dire que des lettres rescentes nous annoncent une sourde électrisation dans le reste de l'Archipelle, causée par le voisinage de nos troupes».

περίμετρος και το σχήμα του νησιού, η γονιμότητα του εδάφους, τα αγροτικά προϊόντα, οι εξαγωγές, ο πληθυσμός, ο αριθμός των οικισμών, τα λιμάνια και το κλίμα.²⁶ για αριθμό ενόπλων ανδρών και ανεξαρτησία από τον σουλτάνο δεν γίνεται βέβαια λόγος, όπως στην περίπτωση των Μανιατών, αλλά («εξετάζεται») η επαναστατική διάθεση των Τηνιακών με τον ακόλουθο τρόπο:

«οι κάτοικοί της είναι αγροίκοι και ελεύθεροι· κυβερνούνται μόνοι τους· δώδεκα ανάμεσά τους εκλέγονται από το σύνολο [του πληθυσμού], για να ασκήσουν νομοθετικές, δικαστικές και διοικητικές λειτουργίες· από αυτόν τον αριθμό τέσσερις είναι επιφορτισμένοι με τα πιο σημαντικά καθήκοντα και αλλάζουν κάθε έτος· [οι κάτοικοι] βρίσκονται υπό την προστασία του Μεγάλου Αυθέντη, στον οποίο πληρώνουν ετησίως ένα φόρο· αυτός διατηρεί στο νησί ένα δικό του άνθρωπο, του οποίου δεν γνωρίζω τον τίτλο, αλλά ο οποίος έχει καθήκον να επαγρυπνεί για τα συμφέροντα του κυρίου του και να του απευθύνει όλα τα παράπονα.

Πριν από λίγα χρόνια έγινε στο νησί μια μικρή επανάσταση για την ελευθερία· προηγουμένως μόνο δύο άνδρες ήταν περιβεβλημένοι με όλες τις εξουσίες· ένας θέλησε να γίνει πανίσχυρος, ανατράπηκε, και τα πράγματα αποκαταστάθηκαν, όπως είπα παραπάνω.»²⁷

26. Στο ίδιο, φ. 369^r: «Voici ce que je me suis procuré de plus certain sur l'isle de Tine; dans la suite (sic) je pourrai, peut être, vous donner quelque chose de plus détaillé».

27. Στο ίδιο, φ. 369^r: «ses habitans sont agrestes et libres; ils se gouvernent par eux-mêmes, douze d'entr'eux sont élus par la totalité, pour exercer les fonctions législatives, judiciaires et administratives; parmi se nombre, quatre sont chargés des fonctions les plus importantes et renouvelés tous les ans; ils sont sous la protection du Grand Seigneur, à qui ils payent annuellement un tribut; celui ci tient dans l'isle un homme à lui, dont je ne connois pas le titre, mais qui a pour fonction de veiller aux intérêts de son maître et lui adresser toutes réclamations. Il y a peu d'années qu'il se fit, dans l'isle, une petite révolution en faveur de la liberté; avant ce temps, deux hommes seulement étoient chargés de toute l'autorité; l'un voulut devenir tout puissant, il fut culbuté, et les choses s'établirent comme je l'ai dit plus haut»: πβ. ιδιαίτερα Δ. Ν. Δρόσος, *Ιστορία της νήσου Τήνου από της πέμπτης Σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*, Αθήνα 1870, σ. 46 κ.ε., όπου περιγράφεται το διοικητικό σύστημα του νησιού και εξιστορούνται οι κοινοτικές συγκρούσεις κατά την οθωμανική περίοδο, στις οποίες όμως πρωτοστατούσαν συγκεκριμένες οικογένειες. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον π. Μάρκο Φώσκολο για τη συζήτησή μας σχετικά με τις μέχρι σήμερα γνώσεις μας για την κοινωνική κατάσταση της Τήνου κατά την οθωμανική περίοδο.

Γιατί άραγε αυτό το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Τήνο; Μήπως επειδή ήταν το μόνο νησί του Αρχιεπιάγους που παρέμεινε ως βενετική κτήση ως το 1715; Σε μια επιστολή προς τον Βοναπάρτη (29 Σεπτ. 1797), στην οποία ο υπουργός Εξωτερικών Talleyrand παρουσιάζει τους όρους που έθετε το Διευθυντήριο για την υπογραφή συνθήκης ειρήνης με τους Αψβούργους, διαβάζει κανείς με έκπληξη: «Η Γαλλική Δημοκρατία δεν θέλει τίποτε να κρατήσει στο ηπειρωτικό τμήμα της Ιταλίας· αλλά τα νησιά Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Κύθηρα, Τήνος κτλ. θα μείνουν στη Γαλλία, όπως και το Βουθρωτό, η Πρέβεζα, η Άρτα, η Βόνιτσα, που αποτελούν μέρος της βενετικής Αλβανίας».²⁸ Η Τήνος απαριθμείται λοιπόν μεταξύ των βενετικών κτήσεων του Ιονίου που εποφθαλμιούσε η Γαλλία και αυτό δεν αποκλείεται να είναι γεωγραφικό λάθος του Διευθυντηρίου. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μια δεκαετία αργότερα, και πάλι επί υπουργίας του Talleyrand, στις μυστικές συζητήσεις του αυτοκράτορα Ναπολέοντα με τον τσάρο Αλέξανδρο για τον ενδεχόμενο διαμελισμό της σουλτανικής επικράτειας, οι οποίες έλαβαν χώρα στο Τιλσίτ (Sovetsk), φέρεται να συμφωνήθηκε και το εξής: «Όλοι αί νήσοι καί πολιτεΐαι όπου παλαιούθεν ὄριζεν ἡ Βενετία καὶ ἡ Γκένοβα, αἱ ὁποῖαι τὴν σήμερον ὑποτάσσονται εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς θέλουν περάσωσιν εἰς Γαλλίαν με δυνάμεις της».²⁹

Πέρα από το Αρχιεπίσκοπο, ο Bréchet λάβαινε πληροφορίες και από άλλες περιοχές με ελληνικό πληθυσμό. Στην επιστολή της 16ης Σεπτ. 1797 προς τον Clarke, ο πρόξενος επισυνάπτει «μερικές παρατηρήσεις για την Ευρωπαϊκή Τουρκία», που είχε αντλήσει, όπως γράφει, «από μερικούς αξιόπιστους ταξιδιώτες».³⁰ Πρώτα απ' όλα, το εκτενές αυτό υπό-

28. Beauvais, *Correspondance inédite...*, ό.π., τ. 7, σ. 279.

29. Α. Τσελίνας, «Ικαριακά χειρόγραφα», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου* 7 (1993-1996), 136. Για τα υποτιθέμενα (;) μυστικά άρθρα της γαλλο-ρωσικής συμφωνίας στο Τιλσίτ, που βρετανικοί κύκλοι διακινούσαν τότε επίσης στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Bignon, *Histoire de France, depuis le 18 brumaire (novembre 1799) jusqu'à la paix de Tilsitt (juillet 1807)*, τ. 6, Παρίσι 1830, σ. 345-346. Για το ζήτημα του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τις γαλλο-ρωσικές συζητήσεις στο Τιλσίτ, αλλά και λίγο αργότερα, καθώς και για τη σχετική αμφισβημία της τότε γαλλικής πολιτικής, αναλυτικά βλ. Α. F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar* [Études et Documents concernant le Sud-Est européen, αρ. 7], Βουκουρέστι 1975, σ. 173-196, 228-249.

30. CADP, Ae 71, φ. 376': «quelques remarques sur la Turquie européenne (sic),

μνημα κάνει λόγο για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και την παρουσιάζει ως μια ελληνική κρατική οντότητα: μια «όμορφη» χώρα που οι «Έλληνες» αυτοκράτορες οι οποίοι την κυβερνούσαν αλλά και οι «συμπολίτες» τους (*leurs concitoyens*), λόγω «της ανανδρίας τους και της αδυναμίας τους», την παραχώρησαν «σε εκείνους, που από τα βάρη της Ασίας ήρθαν να την κατακτήσουν». Ωστόσο, ο Bréchet, όπως δηλώνει, είχε συντάξει αυτό το κείμενο για να κάνει γνωστή την τότε σύγχρονη πραγματικότητα που βίωνε ο ελληνισμός: «Μολονότι οι ιστορικοί μας έχουν εξιστορήσει όλα όσα οι Έλληνες είχαν υποφέρει και υποφέρουν ακόμη από τους κατακτητές τους», μας εξηγεί, «για να σχηματίσει κανείς μια ιδέα, πρέπει να σκύψει στα μικρότερα πράγματα». Ποια είναι αυτά; Διάφορα παραδείγματα που μαρτυρούν το «δεσποτικό καθεστώς και μερικές φορές [καθεστώς] τρόμου» («gouvernement despotique et quelques fois de terreur») των Οθωμανών και, επίσης, την αδυναμία του ίδιου καθεστώτος.

Ακριβέστερα στο υπόμνημα παρουσιάζονται με παραδείγματα, χωρίς όμως αναφορές σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή κοινότητες, οι ακόλουθες μορφές καταπίεσης: αγγαρείες, εξευτελισμοί, υπαρπαγή και κατάσχεση ιδιωτικού πλούτου, κοινοτική καταχρέωση και ερημώσεις χωριών ενώ, με την αναφορά λίγων περιπτώσεων, προβάλλονται οι εξής αδυναμίες του σουλτανικού καθεστώτος: οι αποσχιστικές τάσεις των επαρχιακών διοικητών, η αδυναμία ελέγχου των ίδιων διοικητών και των ληστών από την κεντρική διοίκηση, η δειλία των γενιτσάρων και η κακή κατάσταση των φρουριών. Πρόκειται αναμφίβολα για ζητήματα που, κατά τα επόμενα χρόνια και ως την Επανάσταση του 1821, θα γίνουν κοινά τόποι σε υπομνήματα κάθε είδους απεσταλμένων, εκθέσεις προξένων και κείμενα περιηγητών. Εντούτοις, ο γάλλος πρόξενος της Τεργέστης δεν περιορίζεται μόνο σε αυτά, αλλά κάνει λόγο και για τις μέχρι τότε προσπάθειες των Ελλήνων για αυτοδιάθεση:

«επανειλημμένα και ακόμη και στις μέρες μας, είδαμε τους Έλληνες να σχηματίζουν διάφορες ενώσεις για να αποτινάξουν τον ζυγό· ευνοήθηκαν μάλιστα από τη Ρωσία, όταν βρισκόταν σε πόλεμο με την Πύλη· αλλά είτε από αδυναμία είτε από έλλειψη ομόνοιας ή όπλων, παρόμοια σχέδια πάντοτε αποτύγχαναν και αμέσως μετά [οι Έλληνες] γνώριζαν τον πόνο κάθε είδους τιμωρίας. Επιπλέον, ο φόβος ενός ξεσηκωμού είναι που υπο-

que j'ai tirées de quelques voyageurs dignes de foi». Το υπόμνημα δημοσιεύεται στο Παράρτημα της παρούσας μελέτης.

χρέωσε και υποχρεώνει την Πύλη να αποπλίσσει τους Έλληνες κάθε φορά που βρίσκεται σε πόλεμο με τη Ρωσία ή με τον Αυτοκράτορα [= τους Αψβούργους].

Στον τελευταίο πόλεμο μεταξύ της Πύλης και της Ρωσίας,³¹ αυτοί οι τελευταίοι [οι Ρώσοι] που είχαν έναν μικρό στόλο στο Αρχιπέλαγος, κυριεύσαν διάφορα νησιά και έκαναν απόβαση στον Μοριά· η εξέγερση των Ελλήνων υπήρξε, ούτως ειπείν, γενική σε αυτό το μέρος, οι Μοραΐτες νόμισαν από καλή πίστη ότι θα απαλλάσσονταν για πάντα από τους Τούρκους· αλλά οι τελευταίοι ήρθαν με ισχυρές δυνάμεις, ανακατέλαβαν τον Μοριά και υπήρξε μεγάλος αριθμός θυμάτων· δεν σεβάστηκαν ούτε τις γυναίκες και τα παιδιά.»

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι η πρόωγη αυτή μαρτυρία εγγράφει τις μέχρι τότε προσπάθειες των Ελλήνων για αυτοδιάθεση σε μια γενεαλογία ελληνικών απελευθερωτικών κινήσεων, πράγμα που θέτει εν αμφιβόλω την άποψη ότι οι Φιλικοί είχαν κατασκευάσει μια «κάθετη» ελληνική γενεαλογία διεκδικητικών εθνικών αγώνων.³² Επιπλέον, ο Bréchet θεωρεί ότι οι κινήσεις αυτές είχαν σχεδιαστεί από ενώσεις (*rassemblements*) Ελλήνων –πιθανότατα εννοεί τις μυστικές εταιρείες– οι οποίες δεν ήταν υποκινούμενες από τη Ρωσία, αλλά είχαν την εύνοιά της, μόνο κατά τις περιόδους των ρωσο-οθωμανικών πολέμων. Εκείνο όμως που κυρίως φαίνεται να απασχολούσε τον γάλλο πρόξενο της Τεργέστης δεν ήταν το παρελθόν αυτών των προσπαθειών, αλλά η προοπτική νέων, ο πιθανός προσεταιρισμός τους από τη Ρωσία και, επιπλέον, η δυνατότητα σύμπραξης των Ελλήνων με το «έθνος» των Εβραίων, καθώς γνώριζε ότι υπήρχαν αρκετοί Εβραίοι στα ευρωπαϊκά εδάφη της οθωμανικής επικράτειας. Γι' αυτόν τον λόγο, το υπόμνημα του Bréchet αναφέρεται επίσης –αλλά γενικά και αόριστα– στις καταπιέσεις που υφίσταντο οι Εβραίοι από τους Οθωμανούς, καθώς και στην αμοιβαία αντιπάθεια μεταξύ Εβραίων και Ελλήνων, για να διαπιστώσει εν κατακλείδι ότι «αν και οι Εβραίοι υποφέρουν κάθε τι που είναι δυνατό υπό την τουρκική κυβέρνηση,

31. Πρόκειται αναμφίβολα για τον πρώτο επί της σαρίνας Αικατερίνης Β' πόλεμο (1768-1774) και όχι για τον τελευταίο (1787-1792), αφού γίνεται λόγος για τα Ορλωφικά.

32. *Δύο πρόγικιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρόγικιπα Γεώργιου Καντακουζηνού. Χάλλη της Σαξονίας 1824*, μτφρ. Χ. Μ. Οικονόμου, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα 2015, σ. 300.

λένε ωστόσο ότι προτιμούν αυτή την κυβέρνηση από εκείνη που οι Έλληνες θα εγκαθιστούσαν, αν ποτέ η Ρωσία κυρίευε τη χώρα τους».

Ο γάλλος πρόξενος της Τεργέστης, όπως προκύπτει από τη σταδιοδρομία του, δεν ταξίδεψε ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και, άρα, οι πληροφορίες του υπομνήματός του προέρχονται αποκλειστικά από «μερικούς αξιόπιστους ταξιδιώτες», που δυστυχώς δεν κατονομάζει. Θα πρέπει να ήταν κυρίως Έλληνες και δευτερευόντως γάλλοι πληροφοριοδότες, αφού το υπόμνημα εξετάζει πρωτίστως τις καταπιέσεις των Ελλήνων από τους Οθωμανούς. Εσωτερικά τεκμήρια του κειμένου μας δείχνουν, επιπλέον, ότι πρόκειται για «ταξιδιώτες» που γνώριζαν ιδιαίτερα τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για μια συμπλοκή Ρώσων και γενιτσάρων στην Επανομή (*Panomi*) της Θεσσαλονίκης, «κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου μεταξύ της Πύλης και της Ρωσίας», και για το πολυχρόνιο υπέρ της τσαρίνας Αικατερίνης Β' που έψελναν κατά το 1794 στα περίχωρα των Τριχάλων. Επίσης, διαβάζει κανείς τα εξής:

«Ταξιδεύοντας από την Κατερίνη, που βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Όλυμπος, έως τα Γιάννενα, συναντά κανείς αυτά τα δύσμοιρα και εγκαταλελειμμένα, με αυτόν τον τρόπο, χωριά.

[...] εκείνος [ο πασάς] των Ιωαννίνων, ο οποίος έγινε κυρίαρχος μεγάλου μέρους της Αλβανίας [και] των περιχώρων των Τριχάλων [και] της Λάρισας, μέχρι τον Βόλο και το Ζητούνι από τη μια μεριά και μέχρι το όρος Όλυμπος από την άλλη. [...]

Οι πιο κακοί Τούρκοι είναι εκείνοι που κατοικούν στην πόλη της Λάρισας και σε εκείνη της Θεσσαλονίκης.

[...] βρίσκει κανείς μερικά χωριά σε απόσταση τριών ημερών από τα Γιάννενα, τα οποία κατοικούνται από Έλληνες που έζησαν πάντα ανεξάρτητοι υπό την προστασία της Ρωσίας και τους οποίους οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν ποτέ να υποτάξουν· κυβερνούνται μόνοι τους, αλλά δεν θέλησαν ποτέ να δεχθούν ξένους, ούτε ακόμη και εκείνους της δικής τους θρησκείας και της δικής τους περιοχής.»³³

Οι πληροφορίες του υπομνήματος του Bréchet φαίνεται, λοιπόν, να προέρχονται κυρίως από Έλληνες με καταγωγή από τη Μακεδονία, τη Θεσ-

33. Προφανώς εννοούνται τα χωριά του Σουλίου· για τις σχέσεις των Σουλιωτών με τους Ρώσους βλ. ιδιαίτερα Βάσω Δ. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες* [ΚΝΕ/ΕΙΕ, αρ. 68], Αθήνα 1998, *passim*.

σαλία ή την Ήπειρο. Λαμβάνοντας υπόψη τις προσπάθειες του Ρήγα κατά την ίδια περίοδο να επικοινωνήσει με τον γάλλο πρόξενο στην Τεργέστη, αναρωτιέται κανείς μήπως το υπόμνημα βασίζεται εν μέρει σε συζητήσεις του Bréchet με συνεργάτες του Ρήγα, ή ακόμη και σε πληροφορίες που άντλησε ο πρόξενος από κάποιο υπόμνημα που είχε λάβει από τον Βελεστινλή.

III. Ρωσοφοβία και επιλεκτική τυραννοκτονία

Μολονότι ο Bréchet, στο υπόμνημά του, αναγνωρίζει εκ προοιμίου το δίκαιο των Ελλήνων για απελευθέρωση από το δεσποτικό καθεστώς των Οθωμανών, πρεσβεύει εν κατακλείδι τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, επομένως, αποθαρρύνει κάθε σκέψη για γαλλο-ελληνική σύμπραξη. Συγκεκριμένα, το υπόμνημα κλείνει με γενικόλογες διαπιστώσεις για τη συμπάθεια των Ελλήνων προς τους Ρώσους και για την αντιπάθειά τους –όπως και των Εβραίων– προς τους Δυτικοευρωπαίους (*Franks*), και μάλιστα σε αντιδιαστολή με τον τρόπο συμπεριφοράς των Οθωμανών έναντι των «Φράγκων»: ως προστεθεί ότι αυτές οι διαπιστώσεις ακολουθούν την επισήμανση ότι οι Εβραίοι προτιμούσαν το δεσποτικό καθεστώς των Οθωμανών, παρά ένα ελληνικό εξαρτημένο από τη Ρωσία. Με άλλα λόγια, ο πρόξενος αφήνει τον αναγνώστη να σκεφθεί ότι, σε περίπτωση διάλυσης της σουλτανικής επικράτειας και δημιουργίας ενός ελληνικού κράτους στη θέση της, αυτό θα ήταν φιλορωσικό και εχθρικό έναντι των Δυτικοευρωπαίων, ενώ το σουλτανικό καθεστώς προσέφερε πάντοτε στους «Φράγκους» ένα φιλόξενο και προστατευμένο για τις εμπορικές συναλλαγές τους περιβάλλον.³⁴ Οι πιο χαρακτηριστικές φράσεις του Bréchet είναι οι ακόλουθες:

34. Αξίζει να παρατηρηθεί εδώ ότι, ενώ στο υπόμνημα γίνεται λόγος και για «αυτές τις αδικίες που δικαίως ονομάζουμε «αβανιές»», ως θύματά τους παρουσιάζονται μόνο οι Έλληνες και οι Εβραίοι, αν και ήταν επίσης και οι ξένοι έμποροι· βλ. κυρίως M. H. van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System. Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century*, [Studies in Islamic Law and Society, αρ. 21], Λέιντεν – Βοστώνη 2005, σ. 117-157· ιδιαίτερα για τις αβανιές στους γάλλους εμπόρους βλ. R. Paris, «De 1660 à 1789. Le Levant», στο G. Rambert (επιμ.), *Histoire du commerce de Marseille*, τ. 5, Παρίσι 1957, σ. 306-310.

«Γνωρίζουμε ότι οι Έλληνες έχουν σχεδόν την ίδια θρησκεία με τους Ρώσους· επομένως, δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί μέχρι ποίου σημείου ο φανατισμός των πρώτων τους κάνει να επιθυμούν την εμφάνιση αυτών των τελευταίων· [...]

Οι Φράγκοι ταξιδιώτες [στα ελληνικά χωριά] αναγκάζονται να πουν ότι είναι Ρώσοι για να τους σεβαστούν. [...]

Φαίνεται επιπλέον ότι ενώ οι Έλληνες και οι Εβραίοι θα έπρεπε να δέχονται τους ξένους στη χώρα τους με ευχαρίστηση, εντούτοις δεν μπορούν να τους ανεχθούν και επιτρέπουν στον εαυτό τους, ακόμη και στις εμπορικές υποθέσεις, να τους εξαπατούν [τους ξένους] με κάθε τρόπο.

Αν και οι Τούρκοι είναι τόσο δεσποτικοί απέναντι σε καθετί ελληνικό ή εβραϊκό, ωστόσο πρέπει να πούμε ότι συμπεριφέρονται διαφορετικά έναντι των Φράγκων· οι τελευταίοι βρίσκουν στην επικράτειά τους [των Τούρκων] την καλή πίστη στις συναλλαγές, τη μεγαλύτερη φιλοξενία και τη μεγαλύτερη προστασία.»

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι *Remarques* του Bréchet στάλθηκαν επίσης στον Βοναπάρτη και, κατά πάσα πιθανότητα, την ίδια ημέρα με εκείνη που στάλθηκαν στον Clarke (16 Σεπτ. 1797), αν κρίνουμε από τη σωζόμενη αλληλογραφία. Άλλωστε, ο Bréchet θεωρούσε σημαντικές τις πληροφορίες που είχε συγκεντρώσει στο υπόμνημά του: «[θα ήμουν] ευτυχής αν με αυτές τις αναγνώσεις μπορώ να κινήσω το ενδιαφέρον σας για μια στιγμή», έγραφε τότε στον Clarke.³⁵ Πάντως, τις ίδιες λίγο-πολύ διαπιστώσεις με εκείνες του Bréchet, αλλά σε λογοτεχνικό ύφος, διάβασε ο Βοναπάρτης, όταν έλαβε την επιστολή που του είχε στείλει από τη Ρώμη –και μάλιστα την ίδια ημέρα (16 Σεπτ. 1797)– ένας άλλος έμπιστος συνεργάτης του, ο Antoine-Vincent Arnault. Ο τελευταίος είναι ο «έλληνολάτρης», κατά τον χαρακτηρισμό του Λ. Βρανούση, διακεκριμένος λόγιος που είχε επιλεγεί από τον Βοναπάρτη να συνοδεύσει τον στρατηγό Antoine Gentili στην Κέρκυρα και να συντάξει τις γνωστές προκηρύξεις.³⁶ Ας δούμε όμως πώς ο Arnault παρουσίαζε εν συντομία τους Έλληνες στον Βοναπάρτη, όταν πλέον είχε εγκαταλείψει την Κέρκυρα: «Κλέφτες, δόλιοι, αφιλόξενοι [οι Έλληνες], δεν βλέπουν στον ξένο παρά έναν εχθρό ή μια λεία· μόνοι οι Τούρκοι σας περιμένουν· λένε το όνομά

35. CADP, Ae 71, φ. 376^v: «heureux si par ces lectures je puis vous intéresser un moment».

36. Για τον ρόλο του Α.-V. Arnault στην Κέρκυρα βλ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., passim. Για τον χαρακτηρισμό βλ. Βρανούσης, *Ρήγας*, ό.π., σ. 76.

σας με ενθουσιασμό και, προς ντροπή του καταδυναστευόμενου λαού [= των Ελλήνων], η ελευθερία στην Ελλάδα δεν έχει οπαδούς παρά μόνο στον τυραννικό λαό [= των Οθωμανών].»³⁷

Στο προηγούμενο απόσπασμα ως προστεθούν και όσα έγραφε ο Arnault στον Βοναπάρτη αναφορικά με το φιλορωσικό κλίμα που υπήρχε στους κόλπους της κερκυραϊκής κοινωνίας, κυρίως της ορθόδοξης Εκκλησίας.³⁸ Ιδιαίτερα για τη φιλορωσική στάση των ευγενών των νησιών του Ιονίου είχε φροντίσει να πληροφορήσει τον Βοναπάρτη και ο πρόξενος της Τεργέστης. Συγκεκριμένα ο Bréchet του ανέφερε στις 6 Αυγ. 1797:

«Ζητήθηκε [να μεταβούν] στη Βιέννη οι έλληνες πρόχοντες των νησιών Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Παξοί και άλλων, οι οποίοι αναχώρησαν για αυτή την πρωτεύουσα με τον ρώσο πρόξενο της Τεργέστης: αγνώστωι ποιος είναι ο σκοπός αυτής της πρεσβείας, αλλά εσείς γνωρίζετε μέχρι ποίου σημείου οι Έλληνες αγαπούν τους Ρώσους λόγω της κοινής τους θρησκείας: οι πρώτοι έχουν στη χώρα αυτών των τελευταίων αρκετούς πράκτορες και μάλιστα φανερούς [μάλλον *lapsus calami*: οι τελευταίοι έχουν στους πρώτους].

[...] οι κάτοικοι αυτών των περιοχών αναζητούν παντού προστασία για να αποτινάξουν τον ζυγό του [σουλτάνου]: μετά τους Ρώσους, εμάς θέλουν περισσότερο.»³⁹

Πέρα από τη φιλορωσική στάση των επτανήσιων ευγενών, οι πληροφορίες αυτές προδίδουν παράλληλα και τις επαφές τους με τους Αυστριακούς, σπάζοντας έτσι τη «σιωπή» των γνωστών μέχρι σήμερα πηγών και αποδεικνύοντας ότι τόσο οι ελπίδες του τελευταίου Γενικού Προβλεπτή της Βενετίας στην Κέρκυρα, Carlo Aurelio Widmann, όσο και οι φήμες που κυκλοφορούσαν εκεί για παράδοση των νησιών σε μια «αριστοκρα-

37. Beauvais, *Correspondance inédite...*, ό.π., τ. 6, σ. 154· A.-V. Arnault, *Souvenirs d'un sexagénaire*, Παρίσι 1833, σ. 418.

38. Βλ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 554-555.

39. CADP, Ae 71, φ. 372'-373': «Il a été demandé (sic) à Vienne les principaux grecs des isles de Corfou, Céphalonie, Zantes, Paxo et autres, qui sont partis pour cette capitale avec le consul russe à Trieste; j'ignore quel est le but de cette ambassade, mais vous n'ignorez pas à quel point les Grecs chérissent les Russes par rapport à leur commune religion; les premiers ont chez ces derniers beaucoup d'agents même ostensibles. [...] les habitans de ces contrées cherchent par tout protection, pour secouer son joug; après les Russes, c'est nous qu'ils désirent le plus ».

τική» Δύναμη ήταν βάσιμες.⁴⁰ Η συνοδεία των ευγενών από τον πρόξενο της Ρωσίας στην Τεργέστη μαρτυρεί ότι η πρεσβεία αποτελούσε δική του πρωτοβουλία, ασφαλώς σε συνεννόηση με την τσαρική κυβέρνηση που, όπως φαίνεται, προτιμούσε τα νησιά να περιέλθουν στην αυτοκρατορία των Αψβούργων παρά στους δημοκρατικούς Γάλλους. Δεν αποκλείεται, βέβαια, οι Ρώσοι να εξέταζαν και το ενδεχόμενο μιας συγκυριαρχίας με τους Αυστριακούς στο Ιόνιο. Πρόξενος της Ρωσίας στην Τεργέστη ήταν ο κόμης Σπυρίδων Βαρούχας (1782-1799) από την Κέρκυρα, ο οποίος είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των επιχειρήσεων του Λάμπρου Κατσώνη κατά τη διάρκεια του ρωσο-οθωμανικού πολέμου (1787-1792) και, επίσης, είχε από τα προηγούμενα χρόνια προσβάσεις στην αυτοκρατορική αυλή της Βιέννης.⁴¹ Ας προστεθεί ότι μια ανταπόκριση από την Τεργέστη σε εφημερίδα του Παρισιού μας πληροφορεί πως, κατά την τελετή υποδοχής των αυστριακών στρατευμάτων στη βενετική πόλη Ζάρα (Zadar), στις 5 Ιουλ. 1797, παρευρίσκονταν αντιπρόσωποι όχι μόνο από όλα τα μέρη της Δαλματίας αλλά και από την Κέρκυρα, οι οποίοι αναγνώρισαν την αυστριακή κυριαρχία.⁴²

Ας επιστρέψουμε όμως στο ζήτημα της εγγύτητας των διαπιστώσεων του Bréchet και του Arnault για τους Έλληνες, εγγύτητα που εγείρει ερωτήματα, αν σκεφτούμε ότι λίγο καιρό πριν ο Βοναπάρτης σχεδίαζε (ή υποτίθεται ότι σχεδίαζε) την «Αναγέννηση της Ελευθερίας» για τους Έλληνες και είχε ζητήσει από τον Arnault να συνεργαστεί με τους Stéphanopoli για την υλοποίηση του σχεδίου του.⁴³ Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο μεταξύ η ηγεσία του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών είχε αλλάξει και ο Talleyrand ήταν που καθόριζε πλέον την εξωτερική πολιτική του Διευθυντηρίου (15 Ιουλ. 1797-20 Ιουλ. 1799).⁴⁴ Το

40. Βλ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 547-549.

41. Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία...*, ό.π., σ. 203-204, 311-313, 325.

42. Βλ. την ανταπόκριση «Trieste, le 21 juillet, (3 thermidor)», στην εφ. *Le Clef du Cabinet des Souverains*, αρ. 202 (9 Αυγ. 1797), 1790-1791.

43. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 598.

44. Μια δεκαετία αργότερα, στους κύκλους των ελλήνων λογίων κυκλοφορούσε ένας «Λόγος συμβουλευτικός κυρίου Ταλλιαράν/Ταλεράν [= Talleyrand] προς πάντας τους εν τη Παρισιακή/Παρασιακή Συγκλήτω [= Sénat conservateur]...», που δεν ήταν παρά ένας λίβελος εναντίον των Ελλήνων· βλ. Τσελίκας, «Ικαριακά...», ό.π., σ. 100-102, 124-133. Η αναζήτηση του γαλλικού πρωτοτύπου στην πολύτομη έκδοση των

πιθανότερο είναι οι Bréchet και Arnault απλά να ενστερνίζονταν την ίδια στερεότυπη άποψη, που θεωρούσε εκ προοιμίου τους Έλληνες αντιδυτικούς και φιλορώσους λόγω του ορθόδοξου δόγματός τους, μια άποψη που ασφαλώς κυριαρχούσε από αιώνες στη δυτικοευρωπαϊκή σκέψη, ένα «τείχος» που, όπως φαίνεται, η Γαλλική Επανάσταση δεν είχε κατακρημνίσει. Τα παραδείγματα είναι πολλά στη γαλλική διπλωματική και προξενική αλληλογραφία της εποχής.⁴⁵ Ας θυμηθούμε ένα χαρακτηριστικό από αυτά, το οποίο μας δείχνει επίσης ότι για τους δημοκρατικούς Γάλλους δεν αποτελούσαν εξαιρέσεις ούτε ακόμη και οι Έλληνες που είχαν τότε στην υπηρεσία τους. Ο Raymond Verninac-Saint-Maur, έκτακτος απεσταλμένος της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη, έγραφε στην Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας αναφορικά με τον διορισμό του Κωνσταντίνου Σταματή ως *agent secret* στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες:

«θεωρώ ότι δεν είναι πολύ ασφαλές για τη Δημοκρατία να απασχολεί έναν Έλληνα στην Τουρκία κοντά σε έναν Έλληνα ηγεμόνα· πάνω απ' όλα θα φοβόμουν να τον μύησω στα μυστικά ενός πολιτικού συστήματος. Οφείλουμε να έχουμε πάντα υπόψη ότι σχεδόν όλοι οι Έλληνες είναι αφοσιωμένοι στη Ρωσία και επιθυμούν την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας της στις οθωμανικές χώρες, με την ελπίδα μιας πιο ήπιας διακυβέρνησης και με το θέλητρο της θρησκευτικής ομοιότητας.»⁴⁶

Archives parlementaires, όπου είναι δημοσιευμένα και τα κείμενα των συνεδριάσεων της Συγκλήτου, υπήρξε άκαρπη. Το υβριστικό ύφος του ελληνικού κειμένου και το γεγονός ότι αυτό βρίσκεται στο ίδιο χειρόγραφο με υποτιθέμενα (;) μυστικά άρθρα της γαλλο-ρωσικής συμφωνίας στο Τιλσίτ, τα οποία αναφέρεται ότι βρετανικοί κύκλοι διακινούσαν τότε στην Κωνσταντινούπολη (βλ. σημ. 29), μας δείχνουν ότι ο «Λόγος του Ταλεράν» θα πρέπει να εγγραφεί στην αντιγαλλική προπαγάνδα της εποχής.

45. Μάλιστα μαρτυρίες της γαλλικής επαναστατικής περιόδου που απηχούν τη στερεότυπη άποψη ότι οι Έλληνες, επηρεασμένοι από τον ορθόδοξο κλήρο, ήταν συλλήβδην εχθρικοί απέναντι στους δημοκρατικούς Γάλλους, ενώ οι Οθωμανοί ήταν υπέρ τους, αναπαράγονται άκριτα και στη σύγχρονή μας ιστοριογραφία: βλ. P. Firges, *French Revolutionaries in the Ottoman Empire. Diplomacy, Political Culture, and the Limiting of Universal Revolution, 1792-1798*, Οξφόρδη 2017, σ. 56: «Non-Muslims, except members of the Jewish community, were largely «fanaticized against the French Republic by their priests», if we may believe the French envoy. [...] He held the Greeks to be mainly inimical to, while Ottoman Turks were generally much in favour of, the French».

46. E. de Hurmuzaki (εκδ.), *Documente privitoare la istoria românilor*, τ. 2, Συμπλήρωμα Ι, 1781-1814, Βουκουρέστι 1885, σ. 128· βλ. επίσης Αικατερίνη Κου-

Οι εγκωμιαστικές απόψεις των Bréchet και Arnault για το «τυραννικό» καθεστώς των «τόσο δεσποτικών απέναντι σε καθετί ελληνικό ή εβραϊκό» Οθωμανών μας δείχνουν, εξάλλου, ότι ο αγώνας που οι δημοκρατικοί Γάλλοι είχαν κηρύξει εναντίον της τυραννίας είχε τα όριά του και ήταν επιλεκτικός. Και αυτό ήταν αντιληπτό ακόμη και από τους μουσουλμάνους αγιάνηδες. Το μάθημα ελευθερίας, ισότητας και αδελφότητας που είχε δώσει ο Μουσταφά πασάς του Δέλβινου στον στρατηγό Louis-François-Jean Chabot, διάδοχο του Gentili στην Κέρκυρα, ήταν αποστομωτικό:

«Ακούω να λέγουν ότι έσεϊς κηρύσσετε την έλευθερίαν και την ισότητα, ότι κατατρέχετε τούς τυράννους και τούς άριστοκράτας, και βλέπω από τὸ άλλο μέρος ὅτι πωλεῖτε την έλευθερίαν διὰ τὸ άργύριον, ὅτι άγαπάτε, ὅτι διαφεντεύετε τὸν μεγαλειέτερον τυράννον τῆς γῆς [τον Αλή πασά των Ιωαννίνων], και δὲν ἤμπορῶ να καταλάβω ἂν αὐτὸ ποῦ φωνάζεται εἰς τὸ φανερόν εἶνε ἄληθινόν ἢ ὄχι. Ἐάν εἴσθε εἰλικρινεῖς, πρέπει μετὸ σπαθὶ στὸ χέρι να κάμετε σεβαστοὺς τούς νόμους τῆς Δημοκρατίας, πρέπει να κρατῆτε εἰς τὸ χέρι τὴν ζυγαριάν τῆς δικαιοσύνης, να καταπολεμῆτε τούς τυράννους, να δίδετε τὴν έλευθερίαν εἰς τούς σκλάβους και τὴν δικαιοσύνην εἰς τούς τυραννουμένους.»⁴⁷

Βέβαια, το ζήτημα του αν η υποστήριξη των γάλλων επαναστατών στο δεσποτικό καθεστώς των Οθωμανών ερχόταν σε αντίφαση με τον αγώνα τους εναντίον του δεσποτισμού είχε τεθεί και στις έντονες πολιτικές συζητήσεις που διεξάγονταν τότε στο Παρίσι. Ωστόσο, ο Ροβεσπιέρος είχε απορρίψει κάθε πόλεμο για την απελευθέρωση ξένων λαών, ενώ οι υποστηρικτές του στη Λέσχη των Γιακωβίνων έδιναν τη δική τους αποστομωτική απάντηση: Οι γάλλοι επαναστάτες έπρεπε, πρώτα απ' όλα, να αγωνιστούν για την ελευθερία στη δική τους χώρα.⁴⁸ Τα γεωπολιτικά διακυβεύματα υπαγόρευαν, λοιπόν, την «προσγείωση» από την επαναστατική ουτοπία στην πραγματικότητα. Η ακεραιότητα της σουλτανικής επικράτειας, η διατήρηση της φιλίας με την Πύλη, η εξασφάλιση της

μαριανού, «Νέα στοιχεία για τον Κωνσταντίνο Σταμάτη», *Ο Εραμιστής* 1 (1963), 15 σημ. 9.

47. Σ. Παππάς, «Η Γαλλία και η Ρούμελη (από του 1797 μέχρι του 1799) κατά τα έγγραφα του στρατηγού Chabot, διοικητού των Ιονίων νήσων», *ΔΙΠΕ* 6 (1901), 298.

48. Firges, *French Revolutionaries...*, ό.π., σ. 109-114, 250-251.

συμμαχίας της ή, έστω, της ουδετερότητάς της στους πολέμους των Γάλλων με άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις και ο στρατιωτικός εκσυγχρονισμός των Οθωμανών θα αποτελέσουν βασικές επιδιώξεις της γαλλικής πολιτικής έως τις παραμονές της εκστρατείας του Βοναπάρτη στην Αίγυπτο.⁴⁹

IV. Ο αντιπερισπασμός του Βοναπάρτη

Έναν και πλέον αιώνα μετά, ο René Puaux, εξετάζοντας σε ένα άρθρο του αν υπήρξε τελικά κάποιο «ελληνικό» σχέδιο του Βοναπάρτη, αναφέρεται και στη Διακοίνωση που εξέδωσε η Πύλη, επιζητώντας συμμαχία εναντίον των Γάλλων αμέσως μετά την απόβασή τους στην Αίγυπτο. Στο κείμενο αυτό διατυπωνόταν, μεταξύ άλλων, και η κατηγορία ότι οι διοικητές της Στρατιάς της Ιταλίας «εζήτουν νά πλανέσουν τούς βασιλιάδες της στέλνοντας εις τήν ρώμελην, μωρέαν, και εις τὰ νησία τοῦ ἀρχιπελάγους τούς πανούργους κατηχητάς των, διασπείροντες Γράμματα ἐπαναστασίας» και, επίσης, ότι «καθ' ἕνας» («tout le monde»), στη γαλλική μετάφραση) γνώριζε την επιστολή του Βοναπάρτη προς τους Μανιάτες.⁵⁰ Ο Puaux παρατήρησε ότι η μετάφραση της Διακοίνωσης που είχε σταλεί στο Διευθυντήριο είχε στο περιθώριο σημειώσεις οι οποίες, όπως πιθανολογούσε, ήταν γραμμένες από τον Talleyrand και είχαν χρησιμοποιηθεί για απάντηση στην Πύλη. Το πρώτο και κυριώτερο επιχείρημα που αναπτύσσεται σε αυτές, για να αποδειχθεί ότι στους Έλληνες δεν είχαν σταλεί μυστικά («κατηχητές») με εμπρηστικά γραπτά είναι το ακόλουθο: «Είναι αλήθεια ότι ο Βοναπάρτης είχε απευθύνει μια επιστολή στους Μανιάτες, αλλά δεν τους είχε απευθύνει παρά μόνο αυτή. Και μόνο η δημοσιότητα που της είχε δώσει, αποδεικνύει ότι δεν είχε, όπως ούτε και το Διευθυντήριο, μυστικά σχέδια για την Ελλάδα».⁵¹ Ανεξάρτητα από το αν το επιχείρημα αυτό αποτελούσε ή όχι διπλωματική υπεκφυγή, δεν παύει

49. Για την πολιτική των δημοκρατικών Γάλλων έναντι των Οθωμανών βλ. κυρίως Firges, ό.π., ιδιαίτερα σ. 70-92.

50. R. Puaux, «Vieilles histoires. Bonaparte et les Grecs», εφ. *Le Temps*, αρ. 21842 (22 Μαΐου 1921), 4. Τα χωρία της Διακοίνωσης παρατίθενται εδώ όπως αποδίδονται στην ελληνική μετάφραση της εποχής. Για τη Διακοίνωση βλ. ιδιαίτερα Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 610-612 και σημ. 132, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

51. Puaux, «Vieilles histoires...», ό.π., σ. 4.

να εκφράζει μια πραγματικότητα: η επιστολή είχε γίνει γνωστή σε όλο τον κόσμο και, κατά συνέπεια, δεν υπήρχε κανένα μυστικό σχέδιο.

Πράγματι, πέρα από τις δημοσιεύσεις της επιστολής στην *Εφημερίδα των Μαρκιδών Πούλιου* (25 Αυγ. 1797) και σε δύο εφημερίδες του Μιλάνου (5 Αυγ. 1797) που μας έκανε πρόσφατα γνωστές ο Δ. Αρβανιτάκης,⁵² εντοπίσαμε άλλες έξι δημοσιεύσεις της (οι τρεις αποσπασματικές) σε εφημερίδες του Παρισιού και μία στη γαλλόφωνη εφημερίδα της Φραγκφούρτης: αυτή η τελευταία είναι η «γαζέτα όνομαζομένη ήμερολόγιον τοῦ Φραγκφόρτ», η πηγή της *Εφημερίδας* που παρέμενε αταύτιστη μέχρι σήμερα. Πρόκειται συγκεκριμένα για τις εξής:

- α) «Copie de la lettre du général Buonaparte, au chef des Maniotes. – De Milan, le 12 thermidor, an 5», *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 321 (8 Αυγ. 1797), 1281·
- β) «Copie de la lettre du général Bonaparte au chef des Maniotes», *Le Republicain français*, αρ. 1685 (8 Αυγ. 1797), 1·
- γ) «Lettre du général Bonaparte, au chef des Maniotes, de Milan, le 12 thermidor», *Journal de Paris. Par les CC. Ræderer et Corancez* (9 Αυγ. 1797), 1324·
- δ) «Lettre du général Bonaparte au chef des Maniotes; de Milan, le 12 thermidor», *Le Clef du Cabinet des Souverains. Nouveau Journal, historique, politique, économique, moral et littéraire*, αρ. 202 (9 Αυγ. 1797), 1792-1793·
- ε) *Nouvelles politiques, nationales et étrangères*, αρ. 322 (9 Αυγούστου 1797), 1286 (αποσπασματικά)·
- στ) *L'Ami des Lois, par Poultier, représentant du peuple*, αρ. 725 (10 Αυγ. 1797), 3 (αποσπασματικά)·
- ζ) *Journal des Hommes libres de Tous les Pays, ou le Republicain. Rédigé par plusieurs Écrivains patriotes*, αρ. 83 (10 Αυγ. 1797), 343 (αποσπασματικά)·
- η) «Lettre du général Buonaparte au chef des Maniotes, de Milan, le 12 Thermidor», *Journal de Franfort*, αρ. 226 (14 Αυγ. 1797), [1-2] («Extrait des Nouvelles de Paris, du 8 Août»).

Οι δημοσιεύσεις της επιστολής του Βοναπάρτη προς τον μπέη της Μάνης (Μιλάνο, 30 Ιουλ. 1797) μας δείχνουν ότι, πριν καν συμπληρωθεί ένας

52. Βλ. αντίστοιχα Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 6, σ. 736-737 [αρ. 65 (14 Αυγ. 1797 π.η)] και Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 142 σημ. 313, 597.

μήνας από τη σύνταξή της, το περιεχόμενό της είχε γίνει γνωστό σε μερικές από τις μεγαλύτερες πόλεις της Ευρώπης: Μιλάνο (5 Αυγ.), Παρίσι (8 Αυγ.), Φραγκφούρτη (14 Αυγ.), Βιέννη (25 Αυγ.).

Ωστόσο, η επιστολή αυτή δεν ήταν η μόνη του Βοναπάρτη που είχε δημοσιευθεί σε ευρωπαϊκές εφημερίδες και απευθυνόταν σε κάποιον επαρχιακό διοικητή με αποσχιστικές διαθέσεις έναντι της Πύλης. Κατά τις ημέρες που πιθανώς ο Π. Γρηγοράκης βρισκόταν ακόμη στην Τεργέστη (αρχές Ιουλ. 1797), ο αγιάνης της Σκόδρας Ιμπραήμ Μπουσατλής είχε στείλει αντιπροσωπεία δύο ατόμων για να συναντήσουν τον Βοναπάρτη στο Μιλάνο, όπου και έφθασαν τελικά κατά τα μέσα Αυγούστου. Αντικείμενο της αποστολής τους ήταν, όπως αναφερόταν τότε σε μια ανταπόκριση από το Μιλάνο δημοσιευμένη στη Φραγκφούρτη και το Βέσελ, να συννενοηθούν με το Διευθυντήριο για «μια πολιτική επιχείρηση από τις πιο σημαντικές» («une opération politique des plus importantes») που, σύμφωνα με τις «πατριωτικές» εφημερίδες, δεν ήταν άλλη από το: «να ξεσηκώσουν την Ελλάδα και άλλους Ανατολικούς λαούς, καθώς ήδη το δημοκρατικό πνεύμα [είχε] εκδηλωθεί στον Μοριά και στο νησί της Κρήτης».⁵³ Ανάλογο ήταν και το περιεχόμενο μιας ανταπόκρισης από το Μιλάνο που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι, η οποία όμως κάνει λόγο για έναν απεσταλμένο από τη Σκόδρα: «Δεν ήταν μικρή η έκπληξή μας όταν είδαμε να φθάνει εδώ ένας απεσταλμένος του πασά του Σκουταρίου [= της Σκόδρας] προς το Διευθυντήριό μας. Μας βεβαιώνουν ότι μόλις του πρότεινε μια συμμαχία. Είναι πολύ πιθανό ότι όλη η ευρωπαϊκή Τουρκία είναι στα πρόθυρα μιας επανάστασης».⁵⁴

Εντούτοις, αναπαράγοντας την ανταπόκριση που είχε δημοσιευθεί στις γερμανικές πόλεις, μια άλλη παρισινή εφημερίδα παρέλειπε όσα ανέφεραν οι «πατριωτικές» εφημερίδες και «εξηγούσε» εντός παρενθέσεων ότι η «μεγάλη πολιτική επιχείρηση» που σχεδίαζε ο αγιάνης της Σκόδρας με το Διευθυντήριο δεν είχε άλλο στόχο από το «να συσφίξει τη

53. Βλ. την ανταπόκριση από το Μιλάνο με ημερομηνία 22 Αυγ. στις εφ. *Journal de Franfort*, αρ. 244 (1 Σεπτ. 1797), χ.σ. και *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 71 (6 Σεπτ. 1797), 591. Από την ανταπόκριση αυτή μεταδίδει την ίδια είδηση και η *Εφημερίς* (Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 6, σ. 776 [αρ. 70 (1 Σεπτ. 1797 π.η.)]), χωρίς όμως να αναφέρει την πηγή της.

54. Βλ. την ανταπόκριση από το Μιλάνο με ημερομηνία 22 Αυγ. στην εφ. *Le Clef du Cabinet des Souverains. Nouveau Journal, historique, politique, économique, moral et littéraire*, αρ. 231 (7 Σεπτ. 1797), 2034.

συμμαχία της Πύλης με τη Γαλλική Δημοκρατία).⁵⁵ Πώς θα μπορούσε να συμβαίνει κάτι τέτοιο σε μια περίοδο που η Πύλη είχε καθυστερήσει σκόπιμα τον διορισμό του Ιμπραήμ και σχεδίαζε τον διαμελισμό του πασαλικίου της Σκόδρας, για να τελειώνει μια και καλή με τις αποσχιστικές διαθέσεις των πασάδων της;⁵⁶

Πάντως, λίγες ημέρες μετά την εν λόγω συνάντηση, οι Γάλλοι θα έδιναν στη δημοσιότητα όχι μόνο την απάντηση του Βοναπάρτη προς τον Ιμπραήμ, αλλά και την επιστολή που είχε λάβει από αυτόν (με ημερομηνία: αρχές Μουχαρέμ 1212 / 26 Ιουνίου 1797), πράγμα που δεν είχε γίνει στην περίπτωση των Μανιατών (δημοσιεύθηκε μόνο η επιστολή του προς αυτούς).

Σε αντίθεση με όσα έγραφαν τότε οι εφημερίδες του Μιλάνου για τις συννενοήσεις του αγιάνη της Σκόδρας με το Διευθυντήριο, ο Ιμπραήμ, σύμφωνα με την επιστολή που δημοσιεύθηκε, η οποία απευθυνόταν στον Βοναπάρτη ως «ύπερασπιστήν τοῦ νόμου τοῦ Ἰσᾶ (Ἰησοῦ)», ζητούσε μόνο την προστασία των εμπορῶν της Σκόδρας στη Βενετία, στο όνομα της πιστής και ειλικρινούς φιλίας της οθωμανικής Πύλης με τους δημοκρατικούς Γάλλους. «Ἡ φραντζέζικη δημοκρατία εἶναι ἀληθῶς φίλη τῆς ὑψηλῆς Πόρτας, πλὴν τιμᾶ κατ' ἐξοχὴν τὸ καλὸν γένος («brave nation»), στο γαλλικό πρωτότυπο) τῶν Ἀλβανῶν, ὅπου εἶναι ὑπὸ τὴν διοίκησίν σας», του απαντούσε ο Βοναπάρτης. Και συνέχιζε, πλέκοντας το εγκώμιο του (ἀφόβου πολεμάρχου) Μαχμούτ, ἀδελφού και προκατόχου του Ιμπραήμ, ο οποίος είχε διεξάγει μακροχρόνιους αποσχιστικούς πολέμους εναντίον της Πύλης και είχε σκοτωθεῖ λίγους μήνες πριν (Σεπτ. 1796) επιχειρώντας να υποτάξει τους συμμάχους τότε της Πύλης Μαυροβούνιους (!).⁵⁷

55. Βλ. την ανταπόκριση από το Μιλάνο με ημερομηνία 22 Αυγ. στην εφ. *La Quotidienne ou Feuille du Jour*, αρ. 499 (3 Σεπτ. 1797), 1.

56. Βλ. Γ. Α. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του 18'* και στις αρχές του 19' αιώνα. Τα Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μτφρ. Αντωνία Διάλλα, Αθήνα 1994, σ. 197-198. Οι Μπουσατλή της Σκόδρας αποτελούσαν αποσταθεροποιητικό παράγοντα για τη σουλτανική κυβέρνηση και αργότερα, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης· βλ. H. S. Ilicak, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, διδακτορική διατριβή, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, Σεπτέμβριος 2011, σ. 273-278.

57. Ο θάνατος του «φημισμένου Μαχμούτ, πασά του Σκουταρίου, εδώ και τόσο πολύ καιρό επαναστάτη έναντι της Πύλης», είχε παρουσιαστεί διεξοδικά στον Τύπο

Κλείνοντας την επιστολή του, ο Βοναπάρτης διαβεβαίωνε εντέλει τον Ιμπραήμ ότι θα προστάτευε σε κάθε περίπτωση τους Αλβανούς και του επισύναπτε τη σχετική διαταγή που είχε εκδώσει· επίσης, τον παρακαλούσε να δεχθεί τέσσερα κιβώτια με τουφέκια που του έστειλε ως ένδειξη της φιλίας του. Η συνημμένη διαταγή, με ημερομηνία 16 Αυγ. 1797 (29 thermidor, an V), που παρουσιαζόταν επίσης ως απόδειξη της εκτίμησης και της φιλίας της Γαλλικής Δημοκρατίας προς την Ύψηλή Πύλη, έδινε εντολή στους γάλλους στρατηγούς που διοικούσαν εμπορικές πόλεις της Ιταλίας να παρέχουν προστασία ειδικά «εις τούς Όθωμανικούς υπηκόους, εις τούς Έλληνας και περί πλέον εις τούς Άλβανίτας» που διέμεναν εκεί και στα πλοία με οθωμανική σημαία που έπλεαν στην Αδριατική, «κατ' έξοχην δέ εις τούς Έλληνας και Άλβανείς».⁵⁸ Ας προστεθεί ότι και στην επιστολή του προς τον Τζανέτμπεη Γρηγοράκη, ο Βοναπάρτης, πέρα από το ότι επαναλάμβανε –ή καλύτερα αποκάλυπτε– την επιθυμία του μπέη να δει τον γαλλικό στόλο στη Μάνη και να συνδράμει τους Γάλλους, διατύπωνε μια αόριστη υπόσχεση για παροχή προστασίας, που φαίνεται να αφορούσε –και αυτή– το εμπόριο και τη ναυτιλία: «αυτοί [οι Γάλλοι] θέλει τῶ δώσουν δείγματα τῆς υπερασπίσεώς των («protection»), στο

του Παρισιού: βλ. την ανταπόκριση από την Ανκόνα με ημερομηνία 2 Νοεμ. 1796 στην εφ. *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 67 (27 Νοεμ. 1796), 266· η ίδια ανταπόκριση δημοσιεύθηκε, με άλλη ημερομηνία (26 Οκτ.), την επόμενη ημέρα και στην εφ. *Le Republicain français*, αρ. 1444, σ. 1. Στον θάνατο του Μαχμούτ αναφέρεται και μια ανταπόκριση από τη Βενετία της 5ης Νοεμβρίου του ίδιου έτους, που δημοσιεύθηκε στην εφ. *L'Ami des Lois, par Poulitier, représentant du peuple*, αρ. 480 (5 Δεκ. 1796), 1, όπου ο πασάς της Σκόδρας παρουσιάζεται «ως αγαπητός από τους Αλβανούς, τους Χριστιανούς (= καθολικούς) και τους Έλληνες».

58. Βλ. τις ανταποκρίσεις από τη Βενετία και το Μιλάνο με ημερομηνίες 25 και 26 Αυγούστου στην εφ. *Journal de Franfort*, αρ. 247 (4 Σεπτ. 1797) και 248 (5 Σεπτ. 1797), χ.σ., όπου δημοσιεύονται αντίστοιχα η διαταγή και οι δύο επιστολές· το περιεχόμενο των δύο αυτών ανταποκρίσεων αναδημοσιεύεται ως μία ανταπόκριση από τη Βενετία με ημερομηνία 26 Αυγούστου στην εφ. *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 71 (6 Σεπτ. 1797), 591. Μάλλον από τη *Journal de Franfort* αντλεί τα κείμενα και η *Εφημερίς*: βλ. Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 6, σ. 777 (η διαταγή), 784-786 (οι επιστολές) [αρ. 70 (1 Σεπτ. 1797 π.η.)]. Οι επιστολές δημοσιεύθηκαν επίσης στην εφ. του Μιλάνου *Giornale de' Patrioti d'Italia*, αρ. 97 (25 Αυγ. 1797), 380-381· βλ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 582 σημ. 34. Ας σημειωθεί ότι σε αυτές τις δημοσιεύσεις η επιστολή του Ιμπραήμ παστά της Σκόδρας φέρει λανθασμένο έτος Εγίρας (*l'anno dell' Egira 1112 / Pan de l'Egira 1272 / έτει τῆς Εγύρας 1272*) αντί του ορθού 1212.

γαλλικό πρωτότυπο), και θέλουν λάβη μία μερικωτέραν φροντίδα τοῦ νὰ βοηθῶσι τὰ πλοῖα καὶ τοὺς κατοίκους του». ⁵⁹

Ἡ δημοσιοποίηση τῆς αλληλογραφίας τοῦ Βοναπάρτη με τον μπέη τῆς Μάνης και τον πασά τῆς Σκόδρας, και μάλιστα σε μικρό χρονικό διάστημα, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι εξυπηρέτησε τελικά παράλληλους στόχους, που ὅλοι εγγράφονταν ασφαλώς στο ἴδιο γεωπολιτικό σχέδιο για την αναβάθμιση του ρόλου τῆς Γαλλίας στην ανατολική Μεσόγειο.

Τὸ ενδεχόμενο διάλυσης τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, δεν αντιμετωπιζόταν θετικά ἀπὸ τους Γάλλους, καθὼς αυτοὶ θεωρούσαν πιθανή τὴ δημιουργία στη θέση τῆς ενός κράτους φίλα προσκείμενου στη Ρωσία, δεδομένου ὅτι οἱ ορθόδοξοι αποτελοῦσαν τὴ μεγαλύτερη χριστιανική πληθυσμιακή ομάδα, ἐχαιραν τῆς ρωσικῆς προστασίας και σταδιοδρομοῦσαν στο τσαρικό κράτος. Πρώτα ἀπ' ὅλα, λοιπόν, με τὴ δημοσίευση τῆς αλληλογραφίας τοῦ Βοναπάρτη, τὸ Διευθυντήριο ἔκανε γνωστή τὴν ὑπαρξὴ αποσχιστικῶν κινήσεων στις ευρωπαϊκῆς οθωμανικῆς επαρχίες.

Κατ' αὐτόν τον τρόπο, τὸ Διευθυντήριο ἐστρεφε τὸ διεθνές ενδιαφέρον στα Βαλκάνια, ἀφήνοντας μάλιστα ανοιχτὸ τὸ ενδεχόμενο ἐμπλοκῆς τῆς Γαλλίας σε περίπτωση ἐξέγερσης στην Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία, καθὼς ὁ Βοναπάρτης εἶχε δείξει μέσω των εφημερίδων ὅτι δεν ἀποθαρρύνει τὴν ιδιαίτερη ἐπικοινωνία μαζί του επαρχιακῶν διοικητῶν τῆς αυτοκρατορίας, ἀκόμη και αν αυτοὶ εἶχαν ἀποσχιστικῆς διαθέσεις και τάσεις. Ἐπομένως, ἀνάγκαζε τὴν Πύλη και τις ἄλλες Δυνάμεις –κυρίως τὴ Μ. Βρετανία– να ἐστιάζουν τὴν προσοχή τους στην ἴδια περιοχὴ, ὥστε ὁ Βοναπάρτης να πραγματοποιήσῃ ἀπρόσκοπτα τὴν ἐκστρατεία του στην Αἴγυπτο. Ἄλλωστε, οἱ Μαμελούκοι εἶχαν καταστῆ ἀπόλυτοι κυρίαρχοι ἐκεῖ και τὸ Διευθυντήριο θα μπορούσε να ἰσχυριστῆ ὅτι σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ἦταν να ἐπαναφέρει τὴν Αἴγυπτο ὑπὸ τον ἐλεγχὸ τῆς Πύλης. Πάντως, ὁ ἀνταγωνισμὸς με τους Βρετανούς ἦταν που εἶχε προκαλέσει τὴν εἰσβολὴ των Γάλλων ἐκεῖ και ὄχι ἡ ἐχθρότητά τους ἐναντι των Οθωμανῶν. ⁶⁰ Θα πρέπει να προστεθῆ ὅτι, αν και ἡ ἀπόφαση για τὴν ἐκστρατεία στην Αἴγυπτο ἐλήφθη ἐπίσημα στις 5 Μαρτίου 1798, ⁶¹ ὁ ἴδιος ὁ

59. Βρανούσης, *Εφημερίς*, ὅ.π., τ. 6, σ. 737.

60. Βλ. ἀντίστοιχα Firges, *French Revolutionaries...*, ὅ.π., σ. 90 και 250.

61. Αρβανιτάκης, *Ἡ ἀγωγή...*, ὅ.π., σ. 602, ὅπου και ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία.

Βοναπάρτης είχε λάβει τις αποφάσεις του για τις επόμενες κινήσεις του ήδη από το καλοκαίρι του 1797, και άρα δεν πρέπει να πιστεύουμε ότι είχε κάποιο «ελληνικό» σχέδιο που στο μεταξύ εγκατέλειψε. Πιο συγκεκριμένα, ο Βοναπάρτης, γράφοντας στις 16 Αυγ. 1797 προς το Διευθυντήριο, συνόψιζε την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί αναφορικά με τη σουλτανική επικράτεια ως εξής:

«Η αυτοκρατορία των Τούρκων καταρρέει καθημερινά. Η κατοχή αυτών των νησιών [του Ιονίου] μας καθιστά ικανούς να τη στηρίξουμε όσο αυτό θα είναι δυνατό, ή να λάβουμε το μερίδιό μας από αυτήν.

Δεν είναι μακριά ο καιρός που θα αντιληφθούμε ότι, για να καταστρέψουμε πραγματικά την Αγγλία, πρέπει να καταλάβουμε την Αίγυπτο. Η εκτεταμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, που χάνεται καθημερινά, μας αναγκάζει να σκεφτούμε νωρίτερα να λάβουμε μέτρα για να διατηρήσουμε το εμπόριό μας στην Ανατολή.»⁶²

Με άλλα λόγια, οι Γάλλοι, κατέχοντας τα Επτάνησα, θα έπρεπε να στηρίξουν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο μπορούσαν και, μόνο σε περίπτωση που η διάλυσή της γινόταν αναπόφευκτη, θα διεκδικούσαν κάποιο τμήμα από τα εδάφη της. Αξίζει να παρατηρηθεί εδώ ότι αυτά διατυπώνονταν όταν οι Stéphanopoli βρισκόνταν καθ' οδόν για τη Μάνη.

Κατά συνέπεια, ο Βοναπάρτης, διακηρύσσοντας με τις δημοσιευμένες επιστολές του προς τον μπέη της Μάνης και τον πασά της Σκόδρας καθώς και με τη διαταγή του, την ιδιαίτερη προστασία που θα προσέφερε στους Έλληνες και τους Αλβανούς, διεκδικούσε προκαταβολικά για τη Γαλλία ανάλογο παρεμβατικό ρόλο με εκείνον της Ρωσίας στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ασφαλώς πολύ πιο διευρυμένο από αυτόν που είχε η χώρα του επί *Ancien Régime* με την προστασία των ολιγάριθμων καθολικών υπηκόων του σουλτάνου. Παράλληλα, θα μπορούσε να διατείνεται ότι δεν υπέθαλπε τις αποσχιστικές κινήσεις των υπηκόων της Πύλης, αλλά ότι απλά ανταποκρίθηκε στο αίτημά της για προστασία τους. Το τελευταίο επιχείρημα διατυπωνόταν αργότερα με σαφήνεια στις σημειώσεις του Διευθυντηρίου, στις οποίες πιθανώς βασίστηκε η απάντησή του στη Διακοίνωση της Πύλης:

62. Beauvais, *Correspondance inédite...*, ό.π., τ. 6, σ. 77.

«Άλλωστε, τι είπε ο Βοναπάρτης; Ότι προστατεύει τους Έλληνες. Πώς ξέχασε η Υψηλή Πύλη ότι ο πρέσβης μας κλήθηκε στο όνομα του Μεγάλου Αυθέντη να γράψει σε αυτόν τον στρατηγό για να του συστήσει τους Έλληνες και άλλους ραγιάδες εγκατεστημένους στην Τεργέστη; Αυτή η φράση, ή καλύτερα αυτή η επιστολή [προς τον μπέη της Μάνης], δεν ήταν λοιπόν κάτι άλλο παρά η εκπλήρωση της επιθυμίας που εκδήλωσε η Υψηλή Πύλη. Για να την ευχαριστήσει περισσότερο, ο στρατηγός θεώρησε ότι έπρεπε να προστατέψει τους Έλληνες σε όποιον τόπο κι αν ήταν εγκατεστημένοι.»⁶³

Βέβαια, η Πύλη είχε ζητήσει εξηγήσεις από τους Γάλλους για τις επιστολές του Βοναπάρτη έναν χρόνο πριν από την απόβαση στην Αίγυπτο και τη συνακόλουθη έκδοση της Διακοίνωσης. Συγκεκριμένα, ανταποκρίσεις από την Κωνσταντινούπολη με ημερομηνία 25 Σεπτ. 1797 ανέφεραν ότι ο γάλλος πρέσβης Jean-Baptiste-Annibal Aubert-Dubayet είχε κληθεί από τον Μεχμέτ Ρασίντ Εφέντη, υπεύθυνο των εξωτερικών υποθέσεων της Πύλης, ο οποίος τον είχε υποδεχθεί κρατώντας στα χέρια του μεταφράσεις των προκηρύξεων που οι Γάλλοι είχαν κυκλοφορήσει όταν κατέλαβαν τα νησιά του Ιονίου και, επίσης, «ορισμένων επιστολών που ο Βοναπάρτης [είχε γράψει] τον προηγούμενο Ιούνιο σε υπηκόους επαναστάτες της Πύλης, για να τους εγγυηθεί την προστασία του».⁶⁴ Ο Aubert-Dubayet, σύμφωνα με τις ίδιες ανταποκρίσεις, είχε αρνηθεί τότε την ύπαρξη των προκηρύξεων και είχε υποστηρίξει ότι επρόκειτο για σκευωρία των εχθρών της Γαλλίας. Ωστόσο, όσον αφορά τις επιστολές του Βοναπάρτη, όπως μαρτυρούν οι οθωμανικές πηγές, ο γάλλος πρέσβης είχε διαβεβαιώσει τον Μεχμέτ Ρασίντ Εφέντη ότι επρόκειτο για ενέργεια αυτού του (αιδιότροπου ανθρώπου), η οποία δεν είχε την έγκριση του Διευθυντηρίου.⁶⁵ Ας προστεθεί ότι ακόμη και στις παρα-

63. Puaux, «Vieilles histoires...»), ό.π., σ. 4.

64. Η ανταπόκριση δημοσιεύθηκε πρώτα στην εφ. *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 89 (8 Νοεμ. 1797), 733-734 και έπειτα αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Journal de Franfort*, αρ. 318 (14 Νοεμ. 1797), χ.σ. Την ίδια ανταπόκριση αποδίδει στα ελληνικά η *Εφημερίς* (Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 6, σ. 984-986 [αρ. 91 (13 Νοεμβρίου 1797 π.η.)]) από την «γαζέτα του Κάτω Ρήνου», η οποία είναι εντέλει η γαλλόφωνη εφ. *Courier du Bas-Rhin*. ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η *Εφημερίς* αναφέρει λανθασμένα ότι η ανταπόκριση ήταν της 14ης Σεπτεμβρίου και ότι είχε δημοσιευθεί στις 2 Νοεμβρίου.

65. K. Sakul, *An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the*

μονές της εκστρατείας της Αιγύπτου είχε κυκλοφορήσει η είδηση ότι ο Βοναπάρτης καλούσε, με επιστολή του από τη Μάλτα, τους Έλληνες του «Département de la Mer Égée» (Ζακύνθου και Κυθήρων) «να εξαγγείλουν στους Έλληνες τῆς Πελοποννήσου ὅτι ἡ ἐλευθερία τῶν Μαλτέζων ἀποτελεῖ τὸν προάγγελο τῆς ἰδικῆς τους», πράγμα που έγινε γνωστό και στους Οθωμανούς. Εντούτοις, το κείμενο αυτής της επιστολής ήταν εξίσου αμφίσημο όσο και οι προηγούμενες επιστολές του Βοναπάρτη και έκανε λόγο μόνο για «πλεονεκτήματα» που θα είχαν οι Έλληνες από την επικείμενη εκστρατεία του.⁶⁶ Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό του κλίματος που η αμφισημία των γαλλικών μηνυμάτων είχε σκόπιμα δημιουργήσει είναι ότι, μόλις ἔξι ἡμέρες πριν από την απόβαση στην Αίγυπτο, σύμφωνα με μια ανταπόκριση από την Κωνσταντινούπολη, είχαν φθάσει εκεί διαφορετικές ειδήσεις από διάφορες περιοχές σχετικά με την πορεία που θα ακολουθούσε ο γαλλικός στόλος: «Φοβάται [η Πύλη] για την Κρήτη, φοβάται για τον Μοριά, φοβάται για την Αίγυπτο, φοβάται ακόμη και για τους θησαυρούς της Μέκκας και για τον τάφο του Προφήτη», ανέφερε χαρακτηριστικά.⁶⁷ Ο αντιπερισπασμός είχε πετύχει.⁶⁸

Levant, διδ. διατριβή, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Ουάσιγκτον, 18 Νοεμ. 2009, σ. 72-73· βλ. επίσης Αρβανιτάκης, *Η αγωγή...*, ό.π., σ. 586 σημ. 48, 590 σημ. 59.

66. Κ. Σβολόπουλος, «Ο Βοναπάρτης, ο Πασβάνογλου και τα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα. Αποκαλυπτικές μαρτυρίες από τα γαλλικά και βρετανικά αρχεία», *Νέα Εστία* 1747 (Ιούλιος-Αύγουστος 2002), 124-125.

67. Βλ. την ανταπόκριση από την Κωνσταντινούπολη με ημερομηνία 25 Ιουν. 1798 στην εφ. *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 63 (8 Αυγ. 1798), 501· πβ. Σβολόπουλος, «Ο Βοναπάρτης...», ό.π., σ. 125, όπου παρουσιάζεται η μαρτυρία του γάλλου επιτετραμμένου Pierre-Jean Ruffin ότι ο Κωνσταντίνος Υψηλάντης, μέγας διερμηνέας της Πύλης, ήταν τότε ιδιαίτερα ανήσυχος από το γεγονός ότι η πορεία του γαλλικού στόλου παρέμενε άγνωστη.

68. Αντίθετα, ο Κ. Σβολόπουλος (ό.π., σ. 124) θεωρεί ότι το έγγραφο που μας πληροφορεί για την προαναφερόμενη επιστολή, η οποία στάλθηκε στους Έλληνες από τη Μάλτα, «πιστοποιεί ὅτι ὁ Βοναπάρτης εἶχε πανηγυρικά εξαγγεῖλει τὴν πρόθεσή του νὰ εἰσβάλλει στὴν Πελοπόννησο μετὰ τὴ συνδρομὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς!». Μόνο που συνήθως οι στρατιωτικές εισβολές δεν εξαγγέλλονται πανηγυρικά.

V. Μάνη, Σκόδρα, Βιδίνι: τρίπτυχο ενός σχεδίου;

Στις 29 Ιουλ. 1797, όταν πιθανώς οι αντιπρόσωποι των Μανιατών επέστρεφαν από την Τεργέστη και η πρεσβεία του πασά της Σκόδρας βρισκόταν καθ' οδόν για το Μιλάνο, οι αναγνώστες της γαλλόφωνης εφημερίδας των γερμανικών χωρών *Courier du Bas-Rhin* διάβαζαν την ακόλουθη ανταπόκριση, η οποία είχε σταλεί από το Σεμλίνο (Zemun) στις 6 του ίδιου μήνα:

«Νέες εξεγέρσεις μόλις ξέσπασαν στην Κρήτη, τον Μοριά και κάποιες άλλες επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κυβέρνηση [η οθωμανική] μαρτυρά τις ζωηρές ανησυχίες της ως προς αυτό το ζήτημα, και βέβαια υπάρχει λόγος: Είναι αρκετά γνωστό ότι ο λαός της Κωνσταντινούπολης είναι αρκετά διατεθειμένος για στάση. Λέγεται ότι το σχέδιο αυτών των εξεγερμένων επαρχιών, καθώς και γενικά όλων των Ελλήνων, όπως και του αδελφού του πασά του Σκουταρίου [του Ιμπραήμ, αδελφού και διαδόχου του αποθανόντος Μαχμούτ πασά της Σκόδρας], είναι να ενωθούν με τον πασά του Βιδινίου και να αποτινάξουν πλήρως τον ζυγό της οθωμανικής κυβέρνησης.»⁶⁹

Η δημοσιοποίηση τέτοιων πληροφοριών σε μια τόσο καίρια στιγμή μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί και συνάδει με το «οθωμανικό» σχέδιο της Γαλλίας που προηγουμένως περιγράψαμε. Δεν αποκλείεται οι πληροφορίες αυτές να είχαν διοχετευτεί στον Τύπο από γαλλικούς διπλωματικούς κύκλους, όπως στην περίπτωση μιας άλλης ανταπόκρισης που θα δούμε στη συνέχεια. Η προέλευση των πληροφοριών από μια μικρή αψβουργική πόλη δεν θα πρέπει να μας κάνει εντύπωση. Το Σεμλίνο βρισκόταν στα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών, απέναντι από το οθωμανικό τότε Βελιγράδι, και ήταν εμπορικό κέντρο με σημαντική ελληνική παροικία. Ανάμεσα στους έλληνες παροίκους του υπήρχαν τουλάχιστον πέντε οπαδοί του Ρήγα, έμποροι και δάσκαλοι, με καταγωγή κυρίως από κωμοπόλεις της Κοζάνης, εκ των οποίων ο ένας ήταν ο αδελφός του εικοσιδυάχρονου συντρόφου του Ρήγα Θεοχάρη Γ. Τουρούντζια από τη Σιάτιστα. Ας προστεθεί ότι κατά την ανάκρισή του ο Τουρούντζιας είχε ομολογήσει ότι είχε στείλει στον αδελφό του έργα του Ρήγα (3 αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος* και 50 αντίτυπα του μονόφυλλου με την εικόνα

69. Βλ. εφ. *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 60 (29 Ιουλ. 1797), 500-501.

του Μ. Αλεξάνδρου), ότι τον Μάρτιο του 1797 τραγουδούσε τον *Θούριο* με την παρέα του στο Σεμλίνο και ότι τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς είχε μεταφέρει εκεί αντίτυπο του επαναστατικού μανιφέστου του Ρήγα για να το ανακοινώσει στους φίλους του.⁷⁰ Έχουμε λοιπόν μια ακόμη μαρτυρία από το Σεμλίνο και, κυρίως, μια μαρτυρία που υποδεικνύει τη σύνδεση των ελληνικών απελευθερωτικών κινήσεων της εποχής με τις κινήσεις του αγιάνη της Σκόδρας και τους αποσχιστικούς πολέμους του αγιάνη του Βιδινίου Οσμάν Παζβάντογλου (γνωστότερου ως Πασβάνογλου στην ελληνική ιστοριογραφία). Άλλωστε, η χρονική εγγύτητα των ελληνικών κινήσεων και εκείνων του αγιάνη της Σκόδρας—είχαν γίνει, όπως είδαμε, με διαφορά μερικών ημερών— φαίνεται να επιβεβαιώνει τη σχέση τους, ενώ τη σχεδιαζόμενη σύμπραξη των Ελλήνων με τον Παζβάντογλου υπαινίσσεται ο γνωστός στίχος του Ρήγα που απευθυνόταν σε αυτόν: «μὲ τὸν ραγιά ἐνώσου, ἂν θέλῃς νὰ νικᾷς».⁷¹

Αν η δράση του Ρήγα εγγράφεται σε ένα τέτοιο σχέδιο, δεν θα πρέπει να υποτιμούμε τις αναφορές των συγγραφέων του 19ου αι. που κάνουν λόγο για μυστικές συνεννοήσεις του Βελεστινλή με Αλβανούς αγιάνηδες,⁷² αναφορές που, αν μη τι άλλο, προέρχονται από συγχρόνους του ή κατά μερικές δεκαετίες μεταγενέστερους, και άρα οφείλει κανείς να τις αξιοποιήσει όπως και τις μαρτυρίες των απομνημονευμάτων. Η πατριωτική δράση του Ρήγα, όπως εύστοχα την έχει χαρακτηρίσει με μια φράση η Λουκία Δρούλια, ήταν «ριζοσπαστική επαναστατική, και ως ἐκ τούτου μυστική».⁷³ Ας μη ξεχνούμε λοιπόν ότι όλες αυτές οι συνεννοήσεις διεξάγονταν με όρους μυστικού εταιρισμού και, επομένως, όσοι λάμβαναν μέρος φρόντιζαν να μην αφήνουν πολλά γραπτά ίχνη. Η περιγραφή, στο ταξιδιωτικό κείμενο των Stéphanopoli, των συνθηκών υπό τις οποίες

70. Ι. Α. Παπανδριανός, «Οι οπαδοί του Ρήγα Βελεστινλή στο Σεμλίνο», *Ρήγας Βελεστινλής. Διαφωτιστής, επαναστάτης, μάρτυρας*, έκδοση της εφ. *Ελευθεροτυπία* [Αθήνα 2007], σ. 125-130.

71. Π. Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή άπαντα τα σωζόμενα*, τ. 5, *Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομογοδανίας*, Αθήνα 2000, σ. 76.

72. Αναφέρομαι ιδιαίτερα στον Α. Β. Δασκαλάκη (*Μελέται περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1964, σ. 208 σημ. 1), ο οποίος ατεκμηρίωτα και υπεροπτικά χαρακτηρίζει τις σχετικές αναφορές των Χ. Περραιβού, Γ. Γαζή κ.ά. ως προϊόντα φαντασίας.

73. Λουκία Δρούλια, «Ρήγας, ένας άλλος Τυρταίος στα μάτια του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού», *Ο Ερασιστής* 23 (2001), 253.

πραγματοποιήθηκε η συνάντησή τους με αντιπροσώπους από άλλες ελληνικές περιοχές στο Μαραθονήσι, είναι αρκετά ενδεικτική. Επιπλέον, μετά από την εμπειρία των Ορλωφικών, οι συνεννοήσεις με αλβανούς αγιάνηδες θα πρέπει να είχαν κριθεί αναγκαίες για την επιτυχία οποιουδήποτε επαναστατικού σχεδίου, ώστε να αποφευχθεί η σύμπραξη των αγιάνηδων με τη σουλτανική κυβέρνηση.⁷⁴

Όσον αφορά τις συνεννοήσεις με τον Παζβάντογλου, είναι γνωστό ότι έμπιστός του ήταν ο Δημήτριος Τουρναβίτης, συμπατριώτης και φίλος του Ρήγα.⁷⁵ Αλλά δεν ήταν και ο μόνος έλληνας έμπιστός του. Στις 8 Ιαν. 1798, ο Louis-Noël Flury, γενικός πρόξενος της Γαλλίας στο Βουκουρέστι, έγραψε μια κρυπτογραφημένη επιστολή στον Talleyrand, στην οποία παρέθετε πληροφορίες για τον Παζβάντογλου που του είχε δώσει ένας κερκυραίος γιατρός, τον οποίο ο Flury είχε στείλει κοντά του για να τον ενημερώνει για τις κινήσεις του «απειθαρχού» αγιάνη· μεταξύ αυτών των πληροφοριών αναφέρονται και οι ακόλουθες:

«Δεν τον προσεγγίζει κανείς [τον Παζβάντογλου] παρά μόνο σε κάποια απόσταση· μόνο η μητέρα του ετοιμάζει τα γεύματά του. Προκαλεί τον σεβασμό από όλους όσοι βρίσκονται υπό τις διαταγές του και δεν δέχεται μέχρι τώρα να του μιλά κανείς ελεύθερα παρά μόνο ένας Έλληνας επίσκοπος, άνθρωπος οξύνου, και ένας Γάλλος προστατευόμενος.»⁷⁶

Ο γάλλος προστατευόμενος ήταν ασφαλώς ο Τουρναβίτης,⁷⁷ ενώ ο επίσκοπος δεν ήταν άλλος από τον τότε μητροπολίτη Βιδίνης Γρηγόριο (1791-1798), μετέπειτα Δέρκων (1801-1821), ο οποίος καταγόταν από

74. Πβ. τις σχέσεις για τους Αλβανούς που διατυπώνει αργότερα ο Ι. Καποδίστριας, στο Κ. Δαφνής (εκδ.), *Ιστορικά κείμενα. Αρχαίον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. 6, Κέρκυρα 1985, σ. 237, 240.

75. Βλ. ιδιαίτερα Βρανούσης, *Ρήγας*, ό.π., σ. 55 και του ίδιου, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 5, *Εφημερίς έτος έβδομον. 1797. Προλεγόμενα*, σ. 574-575· Σβολόπουλος, «Ο Βοναπάρτης...», ό.π., σ. 126-134 και του ίδιου, «Επανεκτιμώντας την επαναστατική πρόταση του Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 80 (2005), 143-144.

76. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. 3, Συμπλήρωμα Ι, *1709-1812*, Βουκουρέστι 1889, σ. 482.

77. Κατά την έρευνά μου στα γαλλικά Διπλωματικά Αρχεία εντόπισα μέρος της αλληλογραφίας του Δ. Τουρναβίτη με τη γαλλική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, που αποσαφηνίζει, μεταξύ άλλων, και το ζήτημα της προστασίας του. Τις επιστολές αυτές πρόκειται να δημοσιεύσω και να σχολιάσω σύντομα σε άλλη μελέτη μου.

τη Ζουμπάτα Αχαΐας, υπήρξε από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας και απαγχονίστηκε το 1821 μαζί με άλλους αρχιερείς στην Κωνσταντινούπολη.⁷⁸ Βέβαια, ήταν ήδη γνωστά δύο γεγονότα που μαρτυρούν τις καλές σχέσεις του Γρηγορίου με τον Παζβάντογλου: ο μητροπολίτης και οι χριστιανοί προύχοντες του Βιδινίου είχαν απευθύνει, στις αρχές του 1796, αναφορά στον σουλτάνο Σελίμ Γ' ζητώντας του να συγχωρέσει τον αγιάνη τους «ως δικαιοτάτον, και υπερασπιστήν ἔνθερμον ὄλων τῶν τῆς βασιλείας ῥαγιαδῶν».⁷⁹ Ο Γρηγόριος, επίσης, είχε σταλεί από τον Παζβάντογλου στο Βουκουρέστι, στις αρχές του επόμενου έτους, για να ευχηθεί εκ μέρους του στον νεοδιόριστο ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Υψηλάντη «τὴν τῆς Αὐθεντείας ἀπόλαυσιν».⁸⁰ Ωστόσο, αναφέρεται ότι μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα (24 Ιουν. 1798) ο μητροπολίτης εγκατέλειψε με τέχνασμα το Βιδίни, χωρίς την άδεια του Παζβάντογλου, για να διασκεδάσει τις υποψίες των οθωμανικών αρχών για τις φιλικές σχέσεις του με αυτόν.⁸¹ Η «απόδραση» του Γρηγορίου από το Βιδίни γίνεται ευκολότερα κατανοητή, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι στο μεταξύ τόσο αυτός όσο και ο Τουρναβίτης είχαν στοχοποιηθεί από ένα δημοσίευμα που τους παρουσίαζε ως μυστικισύμβουλους του αγιάνη και ότι ο δεύτερος είχε στραγγαλιστεί στον ναύσταθμο της Κωνσταντινούπολης, στις 8 Φεβρ. 1798, κατ' εντολή του καπουντάν πασά, ύστερα από φρικτά βασανιστήρια τριών ημερών,⁸² γεγονός που ασφαλώς ο Γρηγόριος είχε έγκαιρα πληροφορηθεί.

Το δημοσίευμα για το οποίο γίνεται λόγος εδώ κυκλοφόρησε σε πέντε εφημερίδες του Παρισιού, καθώς και στις γαλλόφωνες εφημερίδες της Φραγκφούρτης και του Βέσελ, και κοινοποιούσε τις κρυπτογραφημένες πληροφορίες για τον Παζβάντογλου που είχε στείλει στον Talleyrand ο πρόξενος Flury από το Βουκουρέστι (8 Ιαν. 1798). Συγκεκριμένα, οι πληροφορίες δημοσιεύτηκαν στο Παρίσι στις 16-20 (στα πρωτοσέλιδα),

78. Βλ. Σ. Θωμόπουλος, «Ο μέγας Δέρκων Γρηγόριος», *ΔΙΕΕ*, νέα σειρά 1, τχ. β' (1928), 52-100.

79. Δ. Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας, και Μολδανίας*, Βιέννη 1818, σ. 383 σημ.

80. Βρανούσης, *Εφημερίς*, ό.π., τ. 5, σ. 210-211 και τ. 6, σ. 207.

81. Θωμόπουλος, «Ο μέγας Δέρκων Γρηγόριος», ό.π., σ. 63-64.

82. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. 3, Συμπλήρωμα I, σ. 493· πβ. L. I. Popov, «Prinos za izuchavane minaloto na búlgarskoto otechestvo», *Sbornikúza Narodni Umotvorenija, Nauka i Knizhnina* 24 (1908), 138.

στη Φραγκφούρτη στις 24 και στο Βέσελ στις 28 Φεβρουαρίου. Ακριβέστερα παρουσιάζονται ως ανταπόκριση από το Βουκουρέστι, με την ίδια ημερομηνία που έφερε η προξενική επιστολή, εξαιρουμένης της εφημερίδας του Βέσελ (*Courier du Bas-Rhin*) όπου οι πληροφορίες αποτελούσαν μέρος ανταπόκρισης από την Κωνσταντινούπολη με ημερομηνία 15 Ιανουαρίου.⁸³ Αν το κείμενο της ανταπόκρισης από την Κωνσταντινούπολη είχε όντως σταλεί υπό αυτή την ημερομηνία και μορφή, αναρωτιέται κανείς μήπως οι πληροφορίες είχαν φθάσει νωρίτερα στην οθωμανική πρωτεύουσα, πράγμα που θα μπορούσε να εξηγήσει καλύτερα και τον μαρτυρικό θάνατο του Τουρναβίτη. Πάντως, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι πληροφορίες είχαν δημοσιοποιηθεί κατ' εντολή του Talleyrand. Εύλογα λοιπόν ο πρόξενος Flury διατύπωνε, στις 18 Μαρτίου, τις αντιρρήσεις του –επίσης κρυπτογραφημένα– για τη δημοσιοποίηση των πληροφοριών, επιβεβαιώνοντας παράλληλα και την αξιοπιστία τους. Ας δούμε τις πιο σημαντικές αντιρρήσεις του:

«Διαβάζω στην *Journal de Francfort*, που ο Ηγεμόνας [της Βλαχίας, Κωνσταντίνος Χαντζερής] και αρκετά άλλα πρόσωπα λαμβάνουν εδώ, ένα άρθρο που στάλθηκε από το Βουκουρέστι και το οποίο δεν είναι άλλο από το απόσπασμα της επιστολής που είχα την τιμή να σας γράψω στις 19 Nivôse [= 8 Ιανουαρίου], υπ' αριθμ. 3.

Ως προς τούτο επιτρέψτε μου να παρατηρήσω, Πολίτη Υπουργέ, ό-τι κρυπτογράφησα αυτό το απόσπασμα της επιστολής μου, στο οποίο δόθηκε η μεγάλη αυτή δημοσιότητα, για να μη γίνουν γνωστές στην Κυβέρνηση της Βιέννης οι λεπτομέρειες που σας μετέφερα για τον Πασαβάν-Ογλού [Παζβάντογλου]. [...]

Έχω την τιμή να παρατηρήσω επιπλέον, Πολίτη Υπουργέ, ότι, αν ο δύστυχος γάλλος Προστατευόμενος [= Δ. Τουρναβίτης], για τον οποίο έκανα λόγο στην προηγούμενη επιστολή μου, υπήρχε ακόμη, αυτό το άρθρο της εφημερίδας της Φραγκφούρτης θα ακούσε για να του επιφέρει το τέλος που είχε· διότι γνωρίζετε πολύ καλά ότι ένας Προστατευόμενος

83. Βλ. τις εφ. *Journal des Hommes libres de Tous les Pays, ou le Républicain. Rédigé par plusieurs Écrivains patriotes*, αρ. 273 (16 Φεβρ. 1798), 1127· *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 149 (17 Φεβρ. 1798), 597· *Chronique universelle (faisant suite au Républicain français.)*, αρ. 1870 (18 Φεβρ. 1798), 1· *Le Publiciste*, 18 Φεβρ. 1798, σ. 1· *L'Ami des Principes*, αρ. 31 (20 Φεβρ. 1798), 245· *Journal de Franfort*, αρ. 55 (24 Φεβρ. 1798), [2]· *Courier du Bas-Rhin*, αρ. 17 (28 Φεβρ. 1798), 134.

είναι πρώτα απ' όλα υπήκοος της Πύλης η οποία, υπό όποια προστασία και αν αυτός βρίσκεται, όταν θέλει να τον τιμωρήσει ή να τον θυσιάσει, το πράττει, όπως μόλις το απέδειξε στο πρόσωπο του εντίμου Τουρνοβίκ [Τουρναβίτη].

Αυτό το περιστατικό έχει επιπτώσεις και σ' εμένα, καθώς μπορεί να απομακρύνει από το προξενείο τα πρόσωπα από τα οποία μπορώ να αποσπάσω πληροφορίες [...].

Οι πληροφορίες για τις οποίες γίνεται λόγος είναι πάρα πολύ ακριβείς και, χωρίς αμφιβολία, δεν θα υπήρχε καμία αντίρρηση να δημοσιοποιηθούν, αν είχαμε τη φροντίδα να αφαιρέσουμε τα στοιχεία αποστολής τους και ό,τι δεν αφορούσε αποκλειστικά τον Πασαβάν-Ογλού.»⁸⁴

Αν ο Τουρναβίτης συνέδεε τον Ρήγα με τον Παζβάντογλου, ο Γρηγόριος θα πρέπει επίσης να ενταχθεί στο εκτεταμένο αυτό επαναστατικό δίκτυο λόγω των παλαιών σχέσεών του, από την περίοδο της αρχιερατείας του στη μητρόπολη Λακεδαιμονίας (1777-1790), με τους Μανιάτες και τους κλέφτες του Μοριά, ιδιαίτερα με τον Ζαχαριά (Ζαχαρία), από τη Βαρβίτσα Λακωνίας, αυτόν που ο Ρήγας προτρέπει τους συγχρόνους του να δουν ως παράδειγμα για το «πῶς τρώγει τὴν Τουρκία».⁸⁵ Μάλιστα λόγω αυτών των σχέσεών του ο Γρηγόριος αναφέρεται ότι διέφυγε με πλοίαριο από το Μαραθονήσι, κατά τα μέσα του 1790, όταν ο πασάς έστειλε στρατιώτες στον Μυστρά για να τον «προσκαλέσει» στην Τρίπολη.⁸⁶ Ας προστεθεί ότι ο Ζαχαριάς βρισκόταν στην υπηρεσία του μπέη της Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη⁸⁷ και ότι λίγο αργότερα αυτοί οι δύο ήταν ανταποκριτές στην Πελοπόννησο του εφήμερου πρακτορείου γαλλικού εμπορίου (14 Νοεμβρίου 1798-10 Απριλίου 1799) που είχε ιδρυθεί στην Ανκόνα από το Διευθυντήριο για την άσκηση γαλλικής επιρροής στους ελληνικούς και αλβανικούς πληθυσμούς· ένας από τους επικεφαλής του πρακτορείου ήταν ο Κ. Σταμάτης. Ο Α. Βρανούσης εικάζει ότι ο Σταμάτης είχε συνδεθεί τότε με το δίκτυο των συντρόφων και των οπαδών του Ρήγα «από τους πατριωτικούς κύκλους τῆς Βιέννης ὡς τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Μάνη».⁸⁸

84. Hurmuzaki, *Documente...*, ὅ.π., τ. 3, Συμπλήρωμα I, σ. 497.

85. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή άπαντα...*, ὅ.π., σ. 156.

86. Θωμόπουλος, «Ο μέγας Δέρκων Γρηγόριος», ὅ.π., σ. 57-61.

87. *Ιστορικά αλήθειαι...*, ὅ.π., σ. 9 σημ. (α).

88. Α. Βρανούσης, «Άγνωστα πατριωτικά φυλλάδια και ανέκδοτα κείμενα της εποχής του Ρήγα και του Κοραή. Η φιλογαλλική και η αντιγαλλική προπαγάνδα», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 15-16 (1965-1966), 159-165.

VI. Άλλα ελληνικά διαβήματα στον Βοναπάρτη

Στο πελοποννησιακό παρακλάδι του ίδιου επαναστατικού δικτύου θα πρέπει να ενταχθεί προφανώς και ένα άλλο πρόσωπο, του οποίου τη δράση κατά το 1797 ο R. Puaux εγγράφει στις ελληνικές προσπάθειες επικοινωνίας με τον Βοναπάρτη. Πρόκειται για τον αρχιμανδρίτη Αρσένιο Γιαννούκο από τη Μονεμβασιά (έτος γέννησης: 1772), ο οποίος είναι γνωστός στην ιστοριογραφία ως ιερέας ελληνο-αλβανικών στρατιωτικών σωμάτων στην υπηρεσία των Γάλλων και αργότερα ως πρώτος εφημέριος του ελληνορθόδοξου ναού της Μασσαλίας με έντονη πατριωτική δράση κατά την περίοδο της Επανάστασης του 1821.⁸⁹ Ο Puaux, αποτιμώντας τις γνώσεις της εποχής του για τις σχέσεις του Βοναπάρτη με τους Έλληνες, γράφει συγκεκριμένα για τον Αρσένιο τα εξής – χωρίς να αναφέρει την πηγή του:

«[...] έχει γίνει ελάχιστα λόγος μέχρι τώρα για τον ρόλο που διαδραμάτισε ένας Έλληνας, ο αρχιμανδρίτης Αρσένιος. Γεννημένος στο Ναύπλιο (sic), ο Αρσένιος είχε σταλεί στη Γαλλία από τους συμπολίτες του επίσης για να ζητήσει από τον Βοναπάρτη να επέμβει στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι έφθασε στο Παρίσι περί τα τέλη του 1797, τη στιγμή που ο διοικητής της Στρατιάς της Ιταλίας επέστρεφε από το Μιλάνο για να προετοιμάσει την εκστρατεία της Αιγύπτου. Ο Βοναπάρτης, που έδειχνε πάντα ιδιαίτερη φροντίδα για την πολιτική χρήση του θρησκευτικού συναισθήματος, προσέλαβε τον Αρσένιο για να χρησιμοποιήσει την επιρροή του στην ελληνική παροικία της Αιγύπτου.»⁹⁰

Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι, κατά την ίδια περίοδο (Δεκ. 1797), ο Πέτρος Γρηγοράκης, επιχειρώντας και πάλι να συναντήσει τον Βοναπάρτη, είχε μεταβεί στην Ανκόνα. Να αποτελούσε άραγε ο Αρσένιος μέλος της ίδιας αντιπροσωπείας, η οποία, μετά τη δεύτερη αποτυχία της να συναντήσει τον Βοναπάρτη, έκρινε ότι, πέρα από την επιστολή που παραδόθηκε στον πρόξενο Meuron, έπρεπε να μεταβεί κάποιος μέλος της στο Παρίσι;

Πάντως, στο μεταξύ αναφέρεται ότι είχε πραγματοποιηθεί μια μυστική συνάντηση ελληνικής αντιπροσωπείας («une députation secrète») με τον Βοναπάρτη, όταν αυτός βρισκόταν στο Ούντινε της Β. Ιταλίας για

89. Βλ. κυρίως P. Échinard, *Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce*, Μασσαλία 1973, σ. 97 κ.ε.

90. Puaux, «Vieilles histoires...», ό.π., σ. 4.

να διαπραγματευθεί με τους αντιπροσώπους των Αψβούργων τη συνθήκη ειρήνης του Campo Formio (1 Σεπτ.-17 Οκτ. 1797). Η πληροφορία αυτή προέρχεται από μια μεταγενέστερη ανταπόκριση από τη Φραγκφούρτη (31 Μαΐου 1798), δημοσιευμένη στην εφημερίδα *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, το επίσημο όργανο της γαλλικής κυβέρνησης.⁹¹ Το συγκεκριμένο δημοσίευμα ήταν μάλιστα πρωτοσέλιδο και είδε το φως μόλις τρεις εβδομάδες πριν από την απόβαση των Γάλλων στην Αίγυπτο. Πέρα από την πληροφορία για τη συνάντηση στο Ούντινε, η ίδια ανταπόκριση παραθέτει και μερικές ειδήσεις που μαρτυρούν τις ελπίδες των Ελλήνων για απελευθέρωση (α, β) και, επίσης, αποκαλύπτει δύο «προβοκατόρικες» ενέργειες των Γάλλων υπέρ των Ελλήνων μετά τη συνάντησή τους (γ, δ). Πιο συγκεκριμένα, γίνεται λόγος: α) για μια προφητεία που είχε διαδοθεί από χρόνια στη Μακεδονία και προέβλεπε ότι «το 1799 μια μεγάλη Αυτοκρατορία θα καταστραφεί»: β) για τη λατρεία των Ελλήνων για τον Βοναπάρτη που εκδηλώνονταν με τη σύνθεση τραγουδιών και την κυκλοφορία του πορτρέτου του (συγκεκριμένα, με το παράδειγμα ενός εμπόρου που σχεδόν δύο χρόνια πριν είχε αγοράσει 300 χαρκατικά στην εμποροπανήγυρη της Λειψίας και τα είχε διανείμει στην περιοχή της Λάρισας): γ) για την ονομασία του γαλλικού Διαμερίσματος Ζακύνθου και Κυθήρων ως «Département de la Mer Égée»: και δ) για τον λόγο του Gaspard Monge στο Διευθυντήριο που είχε προκαλέσει ανησυχία στον οθωμανό πρέσβη.⁹²

Παρά τον αποπροσανατολιστικό χαρακτήρα του δημοσιεύματος, η πληροφορία για τη συνάντηση στο Ούντινε, αν κρίνουμε από τις άλλες ειδήσεις, φαίνεται επίσης να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η απόσταση της Βιέννης από το Ούντινε δεν είναι πολύ μεγάλη και αναρωτιέται κανείς ποιος άλλος, αν όχι ο Ρήγας, θα μπορούσε να είχε λάβει αυτή την πρωτοβουλία. Και ίσως γι' αυτό αργότερα έλεγαν, όπως μας πληροφορεί μια επιστολή που πιθανώς συντάχθηκε από τον Αλέξανδρο

91. Βλ. εφ. *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 262 (10 Ιουνίου 1798), 1049. Βλ. επίσης Α. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis. La Révolution française et les préludes de l'Indépendance hellénique*, Παρίσι 1937, σ. 113 και Βρανούσης, *Ρήγας*, ό.π., σ. 89.

92. Βλ. εφ. *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, αρ. 262 (10 Ιουνίου 1798), 1049. Για τον λόγο του G. Monge βλ. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis...*, ό.π., σ. 113.

Καντακουζηνό (1781-1841), ότι ο Βελεστινλής «είχε διαπραγματευτεί με τον Ναπολέοντα τον ίδιο την απελευθέρωση της Ελλάδας».⁹³ Επίσης, όπως έχει ήδη επισημάνει ο Απ. Δασκαλάκης,⁹⁴ μια ανώνυμη βιογραφία του Ρήγα, που δημοσιεύθηκε μόλις πέντε χρόνια μετά τον θάνατό του (1803) σε περιοδικό του Βερολίνου και της οποίας αρκετές πληροφορίες έχουν επαληθευθεί, αναφέρει το εξής: «Οί συνωμότει [της Βιέννης] φαίνεται ότι απέστειλαν εκ τοῡ μέσου αυτών τρίς προς τον Γάλλον στρατηγόν, εις τὸ Μιλᾶνον, ἵνα ζητήσωσι παρὰ τούτου συνδρομήν. Οὗτος ὅμως τοῖς παρέσχε κενὰς μᾶλλον ἐλπίδας».⁹⁵ Αν η μία αντιπροσωπεία ήταν αυτή που στάλθηκε στο Ούντινε, μήπως οι άλλες δύο ήταν οι αντιπροσωπείες με επικεφαλής τον Πέτρο Γρηγοράκη στην Τεργέστη και την Ανκόνα, οι οποίες, αν και δεν είχαν καταφέρει να συναντήσουν τον Βοναπάρτη, ωστόσο του είχαν απευθύνει επιστολές; Η επανάσταση που ο Ρήγας είχε σχεδιάσει, όπως κατά την ανάκριση του ίδιου και των συντρόφων του είχε αποκαλυφθεί, θα κηρυσσόταν στη Μάνη⁹⁶ και ασφαλώς θα είχαν προηγηθεί συνεννοήσεις με τους Μανιάτες. Επίσης, όπως ήδη σημειώθηκε, ο Παλατίνος, ο οποίος είχε συνοδέψει την ελληνική αντιπροσωπεία στον πρόξενο της Τεργέστης, φαίνεται να γνώριζε τον Ρήγα. Δεν αποκλείεται λοιπόν ο ιθύνων νους και των άλλων κινήσεων να ήταν επίσης ο Ρήγας.⁹⁷ Ας προστεθεί, τέλος, ότι και ο Αδαμάντιος Κοραής, συμμεριζόμενος τότε τον γενικότερο ενθουσιασμό και τις ελπίδες των Ελλήνων, είχε απευθύνει επιστολή στον Βοναπάρτη, όταν ακόμη βρισκόταν στην Ιταλία (πριν από τις 15 Νοεμ. 1797), ζητώντας τη βοήθειά του για την απελευθέρωσή τους.⁹⁸

93. *Δύο πρόγυπες...*, ό.π., σ. 184.

94. Dascalakis, *Rhigas Veletinlis...*, ό.π., σ. 114.

95. Δ. Α. Πετρακιάκος, *Κοινοβουλευτική ιστορία της Ελλάδος...*, τ. 1, Αθήνα 1935, σ. 105-106. Το χωρίο στο γερμανικό πρωτότυπο βλ. στο «Nachricht von den Neugriechen. Aus den Papieren eines Mannes, der sich lange im türkischen Reiche aufgehalten hat», *Neue Berlinische Monatsschrift* 1803, σ. 383.

96. É. Legrand (εκδ.), *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαοτρησαντων εκ των εν Βιέννη αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα*, μτφρ. Σ. Π. Λάμπρος, Αθήνα 1891, σ. 70-71.

97. Πβ. τις παρατηρήσεις του Π. Μ. Κιτρομηλίδη (*Ρήγας Βελεστινλής. Ο οργανιστής της «Ελληνικής Δημοκρατίας»*, Αθήνα 2009, σ. 48-56) για το επαναστατικό εγχείρημα του Ρήγα.

98. Φ. Ηλιού, «Ανέκδοτα και ξεχασμένα γράμματα από την αλληλογραφία του Κοραή», *Έρνος εις Αδαμάντιον Κοραήν*, Αθήνα 1965, σ. 77-78, 114· πβ. Ε. Ν.

VII. «Τὰ συμβάντα σφόδρα αὐτὸν ἐτάραξαν»

Την επομένη της σύλληψης του Ρήγα στην Τεργέστη (20 Δεκ. 1797), όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Χ. Περραιβός, εκτελώντας την εντολή του Βελεστινλή να πράξει «ὅσον τάχιστα» ὅσα αὐτός δεν εἶχε προλάβει, εἶχε παρουσιαστεί με τη συνοδεία του ρώσου αξιωματικού Γ. Παλατίνου στον Α. Bréchet για να λάβει «τὴν προστασίαν τοῦ Γάλλου προξένου». ⁹⁹ Συγκεκριμένα, ὅπως ἐπίσης ο Περραιβός μας πληροφορεῖ, ο Ρήγας σκόπευε, μετὰ την ἀφιξή τους στην πόλη και την κατάλυσή τους στο πανδοχείο, «περὶ [...] τὴν πρώτην ὥραν τῆς νυκτὸς [...] νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Πρόξενον τῆς Γαλλίας (Μπρεσσέ) καὶ λάβῃ τὴν προστασίαν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς Γαλλίας, δυνάμει μυστικῆς διαταγῆς τοῦ Ναπολέοντος, ἵνα ἀπέλθῃ ἐπομένως μετὰ τοῦ Περραιβοῦ εἰς Βενετίαν». ¹⁰⁰ Λαμβάνοντας υπόψη αὐτὴ τὴ μαρτυρία ἀλλὰ και ὅλες τις γνωστὲς λεπτομέρειες για το μοιραῖο βράδυ του Βελεστινλή στην Τεργέστη, θα ἦταν ἀφελές να σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ο Ρήγας ἐφθάσε ἐκεῖ με ὅλες τις ἀποσκευές του (εἶχε μαζί του ἀκόμη και δύο προσωπογραφίες του) ¹⁰¹ –και κυρίως με πολλὰ τεκμήρια της ἐπαναστατικῆς του δράσης– για να ἐπισκεφθεῖ για πρώτη φορά –και δη μέσα στη χιμαιωνιάτικη ἐκείνη νύχτα– τον πρόξενο μιας ξένης χώρας, θεωρώντας δεδομένο ὅτι θα του χορηγούσε τα ἀναγκαῖα ἐγγράφα για την ἀσφαλὴ μετάβασή τους στη Βενετία. Με ἄλλα λόγια, ἀποκλείεται ο Βελεστινλὴς να μὴν εἶχε συνεννοηθεῖ με τους Γάλλους, τουλάχιστον με τον Bréchet, ἔστω δι ἀντιπροσώπων (του Παλατίνου;), πολὺ πρὶν ἀπὸ την ἀφιξή του στην Τεργέστη στις 19 Δεκεμβρίου. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύει και ἡ μεταγενέστερη πληροφορία του Π. Χιώτη (1814-1896) ὅτι

Φραγκίσκος, *Αδαμάντιος Κοραῖς* [Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη- Οἱ Ἰδρυτὲς τῆς Νεότερης Ἑλλάδας, ἀρ. 16], Ἀθήνα 2010, σ. 54.

99. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 29. Πβ. του ἴδιου, *Απομνημονεύματα πολεμικά, διαφόρων μαχῶν συγκροτηθεισῶν μεταξὺ Ἑλλήνων και Ὀθωμανῶν κατὰ τε το Σούλιον και Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τον 1820 μέχρι τον 1829 ἔτους*, τ. 1, *Περιέχων τας ἀπὸ των 1820 μέχρι τέλος τον 1822*, Ἀθήνα 1836, σ. ια'-ιβ'.

100. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 26. πβ. του ἴδιου, *Απομνημονεύματα...*, ὁ.π., σ. ι'.

101. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 31 σημ. (α)· πβ. Σ. Π. Λάμπρος, *Μικταὶ σελίδες*, Ἀθήνα 1905, σ. 636-637· Κ. Ἀμαντος (εκδ.), *Ἀνέκδοτα ἐγγράφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή* [Ἱστορικὴ και Λαογραφικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 7], Ἀθήνα 1930, σ. 146-147.

ο Διονύσιος Ρώμας είχε συναντηθεί με τον Ρήγα στην Τεργέστη μετά την κατάληψη των νησιών του Ιονίου από τους Γάλλους· η συνάντησή τους θα πρέπει να έγινε κατά το φθινόπωρο του 1797, καθώς ο Ρώμας φέρεται να βίωσε τα συγκλονιστικά γεγονότα του θέρους στη Ζάκυνθο.¹⁰²

Ποια ήταν η αντίδραση του προξένου όταν παρουσιάστηκε μπροστά του ο Περραιβός, συνοδευόμενος από τον Παλατίνο, για να του αναφέρει τη σύλληψη του Βελεστινλή και να του ζητήσει την προστασία που ανέμεναν; «Τὰ συμβάντα [...] σφόδρα αὐτὸν ἐτάραξαν», μας λέει ο Περραιβός, «καὶ εἰς συμπάθειαν ἐκίνησαν, καὶ μάλιστα ὡς μὴ λαβόντα ἐγκαίρως εἶδῃσιν τῆς ὑποθέσεως».¹⁰³ Ο Bréchet τους εξέφρασε λοιπόν τη συμπάθειά του και τους είπε ότι έπρεπε να τον ειδοποιήσουν νωρίτερα και, άρα, άφηνε να εννοηθεί ότι δεν μπορούσε πλέον τίποτε να πράξει. Βέβαια, με την επίσκεψη αυτή σώθηκε ο Περραιβός, αλλά με ένα ευφυές τέχνασμα, δηλώνοντας ψευδώς στον πρόξενο ότι καταγόταν από τη γαλλική, τότε, Πάργα, πράγμα που υποχρέωσε τον Bréchet να τον αναγνωρίσει ως *citoyen*: «[Τον] ἐδέχθη ὡς πολίτην Γάλλον, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ φέρῃ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τὸ τρίχρουν σημεῖον τῆς ἐλευθερίας (κοκάρδας) [*cocarde tricolore*]».¹⁰⁴ Έναν και πλέον χρόνο αργότερα, εξάλλου, ο Περραιβός έγγραφε από την Πάργα στον Α. Ψαλίδα ότι του φαινόταν άπίστευτο το πώς είχε διαφύγει τη σύλληψη, αφήνοντας παράλληλα αιχμές για τον ρόλο του Βοναπάρτη στα γεγονότα της Τεργέστης:

102. Π. Χιώτης, *Λόγος βιογραφικός περί του Διονυσίου Ρώμα εκφωνηθείς επί του νεκρού αυτού τη 27 Ιουλίου 1857*, Ζάκυνθος 1857, σ. 12. Η γνωριμία των δύο ανδρών επιβεβαιώνεται και από τη μαρτυρία του Μάριου Πιέρη· βλ. Δ. Αρβανιτάκης, «Ένας ξένος στο Ιταλικό Πάνθεο: οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά* 47 (Δεκ. 2007), 321-322. Αξίζει να παρατηρηθεί εδώ ότι μόνο τυχαίο δεν μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι, μετά την επιστροφή του από την Τεργέστη, ο Δ. Ρώμας μετέβη στην Κορώνη, όταν γνωρίζουμε ότι το σχέδιο του Ρήγα προέβλεπε την κήρυξη της επανάστασης στη Μάνη μετά την άφιξή του εκεί. Για την παρουσία του Ρώμα στην Κορώνη στα τέλη Δεκεμβρίου 1797 βλ. Χ. Ν. Βλαχόπουλος, *Ο Διονύσιος Ρώμας και η Επιτροπή Ζακύνθου στον δρόμο για την εθνική συγκρότηση (στοχεύσεις, υπερβάσεις, επιτεύξεις)*, Αθήνα 2020, σ. 84, όπου όμως το ίδιο γεγονός χρησιμοποιείται μόνο ως επιχείρημα για να αποδείξει ότι ο Ρώμας δεν βρισκόταν στην Τεργέστη, όταν η αυστριακή αστυνομία συνέλαβε τον Ρήγα.

103. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σ. 29.

104. Στο ίδιο, σ. 29. Πβ. του ίδιου, *Απομνημονεύματα...*, ό.π., σ. ια'-ιβ'.

«Τὸ νὰ ἀναχωρήσω διὰ τὸ Π. [Παρίσι] τῆς F. [Γαλλίας] τοῦτο μοι πρὸ πολλοῦ ἦν φίλον, ἀλλὰ τίνι τρόπῳ; γυμνὸς γὰρ ἐγὼ (διὰ τὸ γένος) παρὰ τοῦ τῆς F [Γαλλίας] ἀνακτος ἐσώθη, μυρία παρ' ἐκείνου παθῶν βιάσασα, καὶ παρὰ τὸν Ἄδην ἐλθὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀβλαβῆς ἐξῆλθον. Ἴσως ὁ οὐρανὸς διὰ τὴν ἀθωότητά μου μὲ ἐλευθέρωσε.»¹⁰⁵

Ὅσον ἀφορὰ τον Ρήγα, ο γάλλος πρόξενος δεν ἔκανε καμιά απολύτως ἐνέργεια ἀπὸ τότε που πληροφόρηθηκε τη σύλληψή του (20 Δεκ. 1797) ἕως την ημέρα που ο ἔλληνας μάρτυρας των δημοκρατικῶν αρχῶν ἀναχώρησε για τη Βιέννη (5 Φεβρ. 1798),¹⁰⁶ συμπεριφορά που ἀσφαλῶς δεν συνάδει με τη «σφοδρὴ ταραχὴ» την οποία ο Bréchet ἔδειξε ἐνώπιον του Περραιβοῦ και του Παλατίνου. Ἄλλωστε, η ἀδιαφορία του προξένου εἶχε προκαλέσει την ἐντύπωση και των ἀψβουργικῶν αρχῶν, οι οποίες, ὅταν ο Bréchet υπέβαλε καθυστερημένα (8 Φεβρ.) ἓνα ἐγγράφο σχετικὸ με την ὑπόθεση του Ρήγα, διαπίστωναν ὅτι «πρότερον δὲν ἔδειξε κανὲν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ Βελεστινλή».¹⁰⁷ Ἀς προστεθεῖ ὅτι το ἐγγράφο αὐτὸ δεν ἀναφερόταν ἀποκλειστικὰ στον Ρήγα ἀλλὰ και σε μια ὑπόθεση δολοφονίας ἐνός γάλλου στρατιώτη ἀπὸ ἓναν εβραῖο κρεοπώλη και ἐπίσης ὅτι, ἀν και συντάχθηκε στις 5 Φεβρουαρίου, υποβλήθηκε ἀπὸ τον ἴδιο τον πρόξενο με καθυστέρηση τριῶν ημερῶν.¹⁰⁸ Ἐπομένως, θα πρέπει να θεωρηθεῖ ἀστοχη η παρατήρηση του Α. Βρανούση ὅτι ο Bréchet «ἔσπευσε ν' ἀπευθύνῃ σχετικὸ ἐγγράφο στὴν αὐστριακὴ διοίκηση (5 Φεβρ. 1798)».¹⁰⁹ Με το ἐγγράφο του προς τις ἀψβουργικὲς ἀρχές, ο Bréchet ζητοῦσε ουσιαστικὰ μόνο δύο διευκρινίσεις ἀναφορικὰ με τον Ρήγα: α) ἀν εἶχε υπηρετήσῃ ως δραγουμάνος στο γαλλικὸ προξενεῖο της Βλαχίας και διέθετε ἐγγράφα γάλλου προστατευόμενου (*beraldi*), ὁπότε ο πρόξενος θα ἔπρεπε να εἶχε ἐμπλακεῖ στην ὑπόθεσή του· και β) ἀν μαζί με ὅλα τα χαρτιά του Βελεστινλή εἶχαν κατασχεθεῖ ἐπιστολές του προς τον πρόξενο και προς

105. Δ. Μ. Σάρρος, «Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τους ἀγῶνας του Σουλίου και της Πάρρης (ἐπιστολαί: Σουλιωτῶν, Αθανασίου Ψαλῖδα, Χριστοφ. Περραιβοῦ)», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 2 (1927), 282.

106. Ὀλγα Κατσιαρδὴ, «Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τα ἀρχεῖα της Τεργέστης», *Μνήμων* 7 (1979), 150-174, ὅπου λεπτομέρειες για τη μετάβαση του Ρήγα ἀπὸ την Τεργέστη στη Βιέννη.

107. Ἀμαντος, *Ἀνέκδοτα...*, ὅ.π., σ. 140-143.

108. Στο ἴδιο, σ. 122-125.

109. Βρανούσης, *Ρήγας*, ὅ.π., σ. 100.

τον Βοναπάρτη, οπότε αυτές θα έπρεπε να παραδοθούν στον Bréchet.¹¹⁰

Το όψιμο ενδιαφέρον του προξένου για την υπόθεση του έλληνα κρατούμενου, όπως εύστοχα πιθανολογούσαν οι Αυστριακοί,¹¹¹ είχε προκληθεί από ένα σημείωμα που ο Ρήγας μυστικά και με άγνωστο αποστολέα τού είχε απευθύνει στις 3 Φεβρουαρίου, με το οποίο τον πληροφορούσε ότι είχε προσφέρει υπηρεσίες στους Γάλλους ως δραγουμάνος στη Βλαχία και ότι είχε μαζί του πολλές επιστολές που απευθύνονταν στον Bréchet και τον Βοναπάρτη.¹¹² Το σημείωμα αυτό ήταν αναμφίβολα μια απεγνωσμένη προσπάθεια του Ρήγα να προκαλέσει, έστω εκείνη την ύστατη στιγμή, την κινητοποίηση του προξένου και την αναμενόμενη –και υποσχόμενη(;)– προστασία του. Άλλωστε, όπως ο Ν. Καμαριανός έχει διαπιστώσει, ο Βελεστινλής δεν υπήρξε δραγουμάνος στο γαλλικό προξενείο του Βουκουρεστίου.¹¹³ Τελικά, οι αψβουργικές αρχές θα καθυσχάζαν τον Bréchet: καμιά σχέση του Ρήγα με τη Γαλλία δεν προέκυπτε από τις ανακρίσεις και καμιά επιστολή του προς τον Bréchet ή προς τον Βοναπάρτη δεν είχε κατασχεθεί.¹¹⁴ Ο πρόξενος φαίνεται να ανησυχούσε μήπως κατηγορηθεί από τους ανωτέρους ότι δεν έπραξε τα δέοντα για έναν γάλλο προστατευόμενο και μήπως οι επιστολές που είχαν κατασχεθεί εξέθεταν τους Γάλλους (πράγμα που σημαίνει ότι κάποιες συνεννοήσεις είχαν γίνει και κάποιες υποσχέσεις είχαν δοθεί). Έτσι, μετά τις καθυσχεαστικές απαντήσεις των Αυστριακών, ο Bréchet περιορίστηκε απλά να αναφέρει την υπόθεση στον στρατηγό Bernadotte, νεοδιόριστο τότε πρό-

110. Άμαντος, *Ανέκδοτα...*, ό.π., σ. 122-124.

111. Στο ίδιο, σ. 140-143.

112. Βλ. Legrand, *Ανέκδοτα...*, ό.π., σ. 168-169, όπου ο Α. Bréchet, ενημερώνοντας τον πρέσβη της Γαλλίας στη Βιέννη, γράφει ότι ο ίδιος ο Ρήγας δήλωνε στο σημειώματά του ότι είχε προσφέρει υπηρεσίες στους Γάλλους ως δραγουμάνος στη Βλαχία και ότι είχε απευθύνει πολλές επιστολές στον Bréchet και τον Βοναπάρτη. Ωστόσο, ο Κ. Άμαντος (ό.π., σ. ιδ'), παραβλέποντας αυτή τη μαρτυρία αλλά και το γεγονός ότι το έγγραφο του γάλλου προξένου υποβλήθηκε στις αρχές της Τεργέστης τρεις ημέρες μετά την αναχώρηση του Ρήγα, θεωρεί ότι οι δύο διευκρινίσεις τις οποίες ο Bréchet είχε ζητήσει από τις αψβουργικές αρχές ήταν σκόπιμοι ισχυρισμοί του προξένου «προφανώς κατ' εισηγήσιν τῶν Ἑλλήνων» και, επιπλέον, εκλαμβάνει την ενέργεια του Bréchet ως επέμβαση υπέρ του Ρήγα.

113. Ν. Camariano, «Rhigas Velestinlis. Compléments et corrections concernant sa vie et son activité. II», *Revue des Études sud-est européennes* 19 (1981), 42-44.

114. Άμαντος, *Ανέκδοτα...*, ό.π., σ. 124-125.

σβη της Γαλλίας στη Βιέννη, δηλώνοντας περιέργως κάτι για το οποίο κανείς δεν τον είχε κατηγορήσει: «Καί οὐδαμῶς μὲν συμμετέσχον τῶν ἐπαναστατικῶν αὐτοῦ σχεδίων».¹¹⁵

Δεν θα ανέμενε κανείς διαφορετική συμπεριφορά ύστερα από όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως για τις απόψεις του προξένου. Στο πρόσωπο του ρώσου αξιωματικού Παλατίνου, που είχε συνοδεύσει τόσο τους Μοραίτες όσο και τον σύντροφο του Ρήγα στο προξενείο, ο Bréchet έβλεπε να επιβεβαιώνεται το στερεότυπο που ήθελε τον Έλληνα κατά βάθος ρωσόφιλο και πάντως (faux Republicain). Στο μυαλό των δημοκρατικών Γάλλων η διατήρηση παράλληλων σχέσεων με τόσο διαφορετικά καθεστώτα, όπως ήταν το δικό τους και η τσαρική Ρωσία, ήταν κάτι το ασυμβίβαστο αλλά, όπως είδαμε, με εξαιρέσεις: το Διευθυντήριο υποστήριζε τη διατήρηση του σουλτανικού καθεστώτος. Κατά συνέπεια, δεν γίνονταν αποδεκτές περιπτώσεις όπως η ελληνική, όπου δεν προείχαν τα μέσα αλλά ο σκοπός, που δεν ήταν άλλος από την αυτοδιάθεση ενός λαού. «Διὰ τὴν πραγματοποιηθῆ ὁ μέγας οὗτος σκοπός [ἡ ἀνάκτησις ἐθνικῆς ἐλευθερίας], ἦτον ἀνάγκη μεγάλη τὴν εὐρεθῆ καὶ ἰσχυρὸς βοηθός. Τοιοῦτος γοῦν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ μὲ τοιαῦτα φρονήματα δὲν ὑπῆρχεν ἢ ἡ Γαλλία», όπως εξηγεί χαρακτηριστικά ο Περραιβός.¹¹⁶

115. Legrand, *Ανέκδοτα...*, ό.π., σ. 168-169. Για τη σύντομη και περιπετειώδη θητεία του J.-B. Bernadotte ως πρέσβη στη Βιέννη βλ. Π. Κ. Ενεπεκίδης, *Ρήγας – Υψηλάντης – Καποδίστριας. Έρευνα εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σ. 58-67. Ας προστεθεί εδώ ότι ο Bernadotte είναι ο μετέπειτα βασιλιάς της Σουηδίας Κάρολος ΙΔ' Ιωάννης (1818-1844).

116. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σ. 24.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ¹

Centre des Archives Diplomatiques de Paris-La Courneuve, Acquisitions extraordinaires, τ. 71, φ. 377-379.

Quelques remarques sur la Turquie européenne

L'on sçait de la manière que les Turcs s'emparèrent de la partie d'Europe désignée aujourd'hui sous le nom de Turquie européenne; on sçait également que cette partie étoit auparavant gouvernée par des Empereurs grecs, qui à la suite de leur lâcheté et de leur foiblesse, comme aussi par celle de leurs concitoyens, cédèrent sans beaucoup de résistance leur beau païs à ceux qui, du fond de l'Asie vinrent pour le conquérir.

On n'ignore pas non plus que les Turcs, assurés de leur conquête, considérant qu'ils étoient beaucoup moins nombreux que les Grecs, jugèrent à propos d'établir un gouvernement despotique et quelques fois de terreur, pour intimider les conquis et les empêcher de se soulever; les Grecs, qui à cette époque avoient déjà perdu le caractère, la bravoure et les vertus de leurs pères, reçurent les lois des vainqueurs.

Bien que les historiens nous aient retracés tout ce que les Grecs ont eu à souffrir et souffrent encore de leurs vainqueurs, pour s'en faire une idée, il faut descendre aux plus petites choses. On voit un Turc obliger un Grec de quitter la culture de ses champs pour venir cultiver les siens, et encore celui-ci reçoit-il bien souvent, en payement de son travail, quelque coup de bâton; on voit également un Turc derranger un Grec riche ou pauvre, d'un travail quelconque, pour se faire apporter le feu dont il aura besoin pour allumer sa pipe; enfin, il n'y a rien qu'ils ne se permettent; aussi à différentes reprises et même de nos jours, on a vu les Grecs former divers rassemblements pour secouer le joug; ils ont même été favorisés par la Russie, lorsqu'elle étoit en guerre avec la Porte; mais soit par foiblesse, par manque d'union ou d'armes, de semblables projets ont toujours échoués, et immédiatement après ils avoient la douleur d'en être punis de toutes les manières. C'est encore la crainte d'un soulèvement qui a obligé et oblige la Porte de désarmer les Grecs toutes les fois qu'elle est en guerre avec la Russie ou avec l'Empereur.

1. Κατά τη μεταγραφή του εγγράφου, διατηρήθηκε σε γενικές γραμμές η στίξη και η ορθογραφία του, ενώ οι μόνες διορθώσεις που έγιναν αφορούν στους τόνους.

Dans la dernière guerre entre la Porte et la Russie, ces derniers qui avaient une petite escadre dans l'Archipel, s'emparèrent de diverses isles, et firent un débarquement en Morée; le soulèvement des Grecs fut, pour ainsi dire, général dans cette partie, les Moriottes crurent de bonne foi être débarrassés pour toujours des Turcs; mais ceux ci vinrent en force, reconquirent la Morée, et il y eût un grand nombre des victimes; les femmes et les enfans ne furent pas même respectés.

Outre les Grecs qui forment la plus grande population de la Turquie européenne, et surtout en Morée, isles de l'Archipel et la Thessalie, il y a aussi beaucoup des Juifs qui se réfugièrent à l'époque où le fanatisme de religion les chassa d'Espagne; mais cette nation n'est pas plus favorisée que les Grecs, elle est de même obligée de servir les Turcs en tout ce qui peut leur faire plaisir.

Les Turcs ayant conservé la molesse asiatique, on conçoit aisément qu'ils ne sont guère propres au travail, ils sont, à la vérité, très sobres; mais lorsqu'ils n'ont point d'argent, ils vont en demander, en guise d'emprunt, de quelque riche grec ou juif, qui sont obligés de leurs en donner, bien assurés qu'ils ne le verront plus, mais ils ne veulent point s'exposer par un refus, à la vengeance des demandeurs.

Outre que les Grecs et Juifs soient par fois pressurés par les particuliers turcs, ils le sont également de la Porte même, et surtout des pacha, bey et aga, qui commandent les provinces et les villes au nom du souverain; lorsque parmi ceux de ces deux nations, il se trouve quelqu'individu possédant une grande fortune, les pacha, bey et aga confisquent à leur profit le surplus du nécessaire, ils en tiennent quelques fois compte à la Porte; ces injustices, que l'on désigne à juste titre sous le nom d'avanies, se renouvellent assés souvent.

Bien que la religion mahomettane diffère de beaucoup de celles suivies en Europe, les Turcs y puissent des systèmes qui seroient très humains, si d'un autre côté la même religion ne les portoit à exercer les plus grandes injustices; on voit souvent des Turcs dans leur vivant, ou à l'approche de la mort, laisser les fonds nécessaires pour l'établissement sur les grands chemins, une ou plusieurs fontaines pour désaltérer les voyageurs, chaque fontaine à un espèce d'abreuvoir en cuivre qui tient par une chaîne; sur les chemins les plus fréquentés, on en trouve une chaque trois mille; ce qui est vraiment très comode pour les voyageurs.

Le même esprit d'humanité a porté également les Turcs à vouloir que les voyageurs de leur nation, et les étrangers dans tout l'Empire ottoman, puissent jouir dans chaque país d'une espèce d'étape composée en ris et viande &a; les étrangers aisés ne cherchent pas à en profiter; mais les Turcs, et surtout les postillons que l'on nomme tartares, s'en servent; c'est

ordinairement les communautés grecques qui sont grevées de cette donative, surtout dans les petits païs, qui ne sont habités que par eux, comme ce sont des endroits ordinairement pauvres, et qui se trouvent situés sur la grande route; il arrive que les habitans de ces villages, voyent bientôt la fin de leur avoir.

Néanmoins, forcés par les lois à remplir ces obligations, ils se voyent forcés à demander de l'argent à change, à des riches pacha ou aga, qui prêtent volontiers à la communauté à 20 p. % d'intérêts l'an, en acceptant en hipoteque les biens des particuliers; mais ce haut change, joint aux sommes dont ils ont besoin annuellement pour nourrir leur famille et les passans, les réduit bientôt à la mendicité, et dans peu d'années le capital et les changes des sommes prêtées, se trouve de la vailleur de terres hipotequées; alors ces pauvres habitans sont obligés d'abandonner leur bien à l'usurier pacha, et d'aller chercher leur nourriture dans des paÿs éloignés des grandes routes.

En voyagant de Catherine, qui est située au bas du mont Olimpe, jusques à Janina, on rencontre par fois de ces villages infortunés et abandonnés de cette manière. Mais on en rencontre un plus grand nombre qui sont assés riches pour faire face à cette espèce de droit d'hospitalité, sans que les habitans soient forcés d'avoir recours à des emprunts.

Il y a aussi une loi qui coopère quelques fois à la ruine de quelques païs de Turquie; cette loi est relative aux vols qui pourroient s'exercer dans les grandes routtes sur les envoys considérables en argent que les pacha expédient à Constantinople, pour compte de la Porte, provenant des impositions. Le souverain veut que dans le cas où un convoi d'argent serait enlevé par des voleurs, les villes ou villages sur le territoire desquels ce vol ce serait commis, soient obligés de le païer; ce sont des cas qui arrivent très rarement, car les bandes de voleurs de route, étant presque toujours composés des gens du païs, se donnent bien de garde d'y toucher, pour ne pas ruiner leurs concitoyens, et l'être eux mêmes; aussi les convois d'argent sont si bien respectés que l'on rencontre 30 à 40 chevaux chargés de groupes très visibles, accompagnés seulement de 2 ou 3 tartares; l'argent des particuliers ne jouit pas du même respect; la loi en devant être utile que pour le despote.

On sçait que toutes les provinces de la Turquie européenne ont été et se trouvent encore gouvernées par des pacha et aga, bien qu'une partie de ceux ci se soient de tout temps rebelles contre la Porte; des semblables rebellions n'arrivaient que très rarement anciennement; non qu'il valut mieux, mais parce qu'ils tenaient beaucoup plus à leur religion; le Grand Seigneur se bornoit à envoyer auprès d'un rebelle un capigibachi, avec un firmant qui lui ordonnoit de se laisser trancher la tête; en effet, le rebelle, après avoir

baisé le firmant, présentoit de suite sa tête à l'exécuteur qui la portoit à Constantinople.

Depuis quelques années les choses ont bien changés, les pacha et aga n'ont plus le même respect pour des ordres pareils, ils sont beaucoup plus jaloux de garder leur tête et leur trésor, et lorsqu'il leur prend fantaisie de se rendre rebelle, ou ils accomodent ensuite leur affaire avec l'argent, ou ils lèvent des troupes pour bien se deffendre; et il y en a eu de nos jours, qui ont si bien réüssis que la Porte n'a jamais pu les réduire. Dans le nombre de ceux ci on peut compter le pacha de Scutari, et particulièrement celui de Janina, qui s'est rendu souverain d'une bonne partie de l'Albanie, des environs de Tricolla, de Larizza, jusqu'au Vollo, Zuitin [Zeitun, Λαμιά] d'une part, et jusqu'au mont Olimpe de l'autre.

La foiblesse du gouvernement actuel de la Porte est telle qu'indépendamment de ce qu'elle est obligée de composer avec les pacha et aga, puisqu'elle ne peut pas les réduire, elle est également obligée d'en faire de même avec les voleurs de grands chemins. On voit assés souvent des bandes de voleurs se réunir jusqu'au nombre de cinq à six mille, ravager et lever des fortes ransons dans toutes les villes ou villages qui leur tombe sous la main; le meilleur parti serait, sans doute, d'envoyer un nombre des troupes suffisantes pour les disperser et les punir; mais la Porte, se méfiant de ses propres troupes, preffère composer avec ces brigands; elle élève au rang d'aga le chef des voleurs, qui va remplir son emploi, et les subalternes se retirent; mais on conçoit que cette heureuse fin pour des voleurs en hardit de temps à autres des individus courageux qui aspirent à une place d'honneur et lucrative, arborent l'étendart du désordre, avec la certitude de réüssir, surtout dans un païs où les mécontents et les pauvres sont si nombreux; ces brigandages s'exercent particulièrement dans les païs situés entre Sophie et Andrinople, et quelque fois dans les environs de Belgrade.

Il existait, aussi, autres fois des bandes de voleurs assés considérables en Albanie, mais le pacha de Janina les a entièrement détruits dans la partie qui lui est soumise; on voyage dans ces provinces avec assés de sûreté; mais il y a encore beaucoup de ces brigands dans la partie qui n'est pas sous son gouvernement; ils se trouvent sur les routtes au nombre de 50 à 100, et si un voyageur est par eux rencontré, il pert son argent et la vie, tandis que s'il va demander l'hospitalité chés un chef de voleurs, et habiter sous le même toit, il peut être certain que lui et son argent sera respecté, eut-il un million; ce chef, en outre, lui donne un sauf conduit, avec lequel il peut voyager librement sans être inquiété, mais pour jouir de cette protection, il faut être Franc, car un Grec ou un Juif ne devrait pas s'y fier.

Les Francs qui ont voyagé en Turquie conviennent tous que les Turcs

n'ont plus à beaucoup près leur ancienne valeur ; si la faiblesse du gouvernement fait celle du particulier, la faiblesse des particuliers fait aussi celle du gouvernement ; les Turcs les plus méchants sont ceux qui habitent la ville de Larizza et celle de Salonique ; ces deux villes contiennent à peu près vingt mille janissaires chaque, mais ils ne sont pas des plus braves, on en jugera par le fait suivant.

Dans le cours de la dernière guerre entre la Porte et la Russie, un amiral russe qui commandait une petite flotille, vint dans le golfe de Salonique à l'effet de renouveler son eau, sur la pointe de Panomi distante de 3 lieu de Salonique ; pour favoriser son dessein il fit débarquer 200 soldats et deux petites pièces de canon ; les janissaires en firent bientôt instruits et se portèrent au nombre de 5 à 6.000 au lieu du débarquement ; une première décharge à mitraille de la part des Russes fut suffisante pour disperser ce corps turc.

Les Turcs de l'Albanie sont plus courageux, mais ils soutiennent les pacha rebelles ; et la Porte ne peut pas s'en servir.

Ce qui vraiment fait pitié, c'est le mauvais état dans le quel se trouvent la plus part des forteresses ; le Grand Seigneur donne annuellement des sommes assés considérables pour les maintenir, mais les pacha gardent tout pour eux, et se bornent, pour ainsi dire, à faire blanchir les murs, sans remplacer les pierres tombées.

On sçait que les Grecs ont à peu près la même religion des Russes ; aussi on ne sçauroit croire jusqu'à quel point le fanatisme des premiers les portent à désirer la parution de ces derniers ; en 1794 ils ne cessaient de faire des prières pour la conservation des jours de Catherine, et dans divers païs aux environs de Tricolla.

Les voyageurs francs sont obligés de dire qu'ils sont Russes pour être bien respectés ; on trouve quelques villages à trois journées de Janina, dont la population est de grecque (sic) qui ont toujours vécu indépendants sous la protection de la Russie, et que les Turcs n'ont jamais sçu réduire ; ils se gouvernent eux mêmes, mais ils n'ont jamais voulu recevoir des étrangers, pas même ceux de leur religion et de leur contrée.

Il a été déjà dit que les Grecs forment la majeure population de la Turquie européenne, et qu'il y a en outre beaucoup de Juifs ; bien qu'il existe entre ces deux nations une différence de religion, il n'est pas moins vrai qu'étant toutes les deux vexés par les Turcs, elles devraient chercher à se réunir, et se rapprocher au moins pour se consoler de leur infortune ; il n'en est cependant rien de tout ; les Grecs et les Juifs se détestent réciproquement, à ne pouvoir pas même se souffrir, par fanatisme de religion ; dans toutes les villes, leurs quartiers sont séparés ; les Grecs sont d'une hauteur

surprenante ; et quoique les Juifs souffrent tout ce qui est possible sous le gouvernement turc, ils vous disent pourtant qu'ils préfèrent ce gouvernement à celui que les Grecs établiraient si jamais la Russie s'emparait de leur país.

Il paroît aussi que les Grecs et les Juifs devraient voir dans leur país les étrangers avec plaisir, ils ne peuvent cependant pas les souffrir, et se permettent, même dans les affaires de commerce, de les duper de toutes les manières.

Quoique les Turcs soient si despotes envers tout ce qui est grec ou juif, on doit pourtant dire qu'ils se comportent autrement vis-à-vis les Francs ; ceux ci trouvent chez eux la bonne foi dans les affaires, la plus grande hospitalité et la plus grande protection.

Brêchet

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ

Résumé

LES MOUVEMENTS DE LIBÉRATION DE 1797, LES FRANÇAIS ET RHIGAS

Une nouvelle lecture à partir de sources inexploitées

Jusqu'à ce jour les mouvements de libération grecs de 1797, qui comprennent évidemment le mouvement de Rhigas Velestinlis et de ses camarades, ont été présentés dans l'historiographie comme des initiatives d'individus ou de groupes isolés. Cette étude examine la relation de ces mouvements non seulement entre eux mais aussi avec les mouvements séparatistes des notables musulmans (*ayan*) Buşatlis de Shkodër et Osman Pazvantoğlu de Vidin, ainsi que le rôle de Bonaparte et du Directoire dans ces mouvements. Cette approche se fonde principalement sur des témoignages inexploités jusqu'à présent, issus de la correspondance du consul de France à Trieste A. Bréchet et de journaux de Paris, de Francfort et de Wessel.

GEORGES KOUTZAKIOTIS